

Holokausto atmintis Jungtinės Karalystės viešajame diskurse ir politinėje strategijoje beatsikuriančių Baltijos šalių atžvilgiu (1988–1994 m.)

Jokūbas Pukėnas

Lietuvos istorijos institutas
El. paštas jokubas.pukenas@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje analizuojama Holokausto atminties vieta Jungtinės Karalystės viešajame diskurse ir politikoje Baltijos valstybių atžvilgiu 1988–1994 m. Remiantis nacionalinės spaudos, „The Jewish Chronicle“, diplomatinės dokumentų, parlamentinių debatų ir pusiau struktūruotų interviu analize, nagrinėjama, kaip Holokausto, karo nusikaltimų ir antisemitizmo klausimai veikė britų požiūrį į Baltijos valstybes. Tyrimas atskleidžia, kad Holokausto atmintis tiesiogiai neformavo britų užsienio politikos sprendimų, tačiau veikė kaip reputacinis ir normatyvinis filtras, daręs įtaką viešosioms interpretacijoms ir politinių sprendimų kontekstui. Britų diplomatinėse institucijose istorinės atminties klausimai buvo subordinuoti geopolitinio stabilumo, santykių su Sovietų Sąjunga ir Rusija bei Europos saugumo prioritetams. O viešajame diskurse Baltijos valstybių vertinimas dažniau buvo siejamas su jų santykiu su Holokausto praeitimi, karo nusikaltimų tyrimu ir istorine atsakomybe.

Reikšminiai žodžiai: Holokausto atmintis, Jungtinė Karalystė, Baltijos valstybės, viešasis diskursas, britų spauda.

Holocaust Memory in British Public Discourse and Political Strategy towards the Re-emerging Baltic States (1988–1994)

Summary. This article examines the role of Holocaust memory in British public discourse and political context during the late Cold War, focusing on attitudes towards the re-emerging Baltic States between 1988 and 1994. The research addresses the problem of how historical

Received: 05/02/2026. Accepted: 16/06/2026

Copyright © 2026 Jokūbas Pukėnas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

memory and debates on war crimes shaped reputational and moral evaluations of the Baltic States without directly determining British foreign policy decisions. The article aims to demonstrate that Holocaust memory functioned primarily as a normative and reputational framework within which political positions were articulated and legitimised. The study is based on qualitative analysis of British national newspapers, the Jewish community weekly *The Jewish Chronicle*, parliamentary debates, and diplomatic correspondence. The findings show that Holocaust memory significantly influenced public narratives and diplomatic caution towards the Baltic States, while official British policy was driven mainly by broader geopolitical, strategic, and security considerations.

Keywords: Holocaust memory, United Kingdom, Baltic States, public discourse, British press.

Ivadas

Pastaraisiais dešimtmečiais tarptautinių santykių ir istorijos tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama praėities interpretacijos vaidmeniui formuojant užsienio politiką, ypač kolektyvinės atminties tyrimuose, „istorinės politikos“ ir „atminties politikos“ analizėse bei konstruktyvistinėje tarptautinių santykių tradicijoje, kurias plėtoja tokie autoriai kaip Jeffrey Olickas, Maria Mälksoo, Aleida Assmann ar Alexanderis Wendtas¹. Istorinė atmintis, kolektyvinės traumos ir moralinės atsakomybės diskursai veikia ne tik valstybių tapatybės konstravimą, bet ir jų tarptautinį legitimumą, diplomatinės praktikas bei santykius su kitais tarptautiniais veikėjais². Ypač reikšminga šiuo požiūriu yra Antrojo pasaulinio karo atmintis, kurios centre atsidūrė Holokausto nusikaltimai ir jų interpretacijos skirtinguose politiniuose bei kultūriniuose kontekstuose³.

Holokausto atminties vieta Jungtinės Karalystės viešosiose diskusijose ilgą laiką buvo mažiau išreikšta nei Jungtinėse Amerikos

¹ Jeffrey K. Olick, *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility* (New York: Routledge, 2007); Maria Mälksoo, *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries* (London: Routledge, 2010); Aleida Assmann, *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives* (Cambridge University Press, 2011); Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge University Press, 1999).

² Jenny Edkins, *Trauma and the Memory of Politics* (Cambridge University Press, 2003).

³ Thomas U. Berger, *War, Guilt, and World Politics after World War II* (Cambridge University Press, 2012).

Valstijose. Kaip pažymi Tony Kushneris, iki XX a. pabaigos Holokaustas britų viešojoje kultūroje dažniausiai buvo integruojamas į platesnius Antrojo pasaulinio karo ir kovos su nacizmu naratyvus, o ne suvokiamas kaip savarankiškas kolektyvinės atminties objektas. Britų viešojoje erdvėje ilgą laiką dominavo nacionalinės karo patirties, pergalės prieš nacizmą ir pasipriešinimo totalitarizmui temos, todėl Holokaustas dažnai buvo aptariamasis kaip platesnės karo istorijos dalis. Tik devintajame dešimtmetyje, augant susidomėjimui karo nusikaltimais, nacistinių nusikaltimų tyrimais ir istorinio teisingumo klausimais, Holokausto tema pradėjo užimti ryškesnę vietą politiniuose ir visuomeniniuose debatuose⁴. Kita vertus, Jungtinėse Amerikos Valstijose Holokausto atmintis jau nuo septintojo ir aštuntojo dešimtmečių buvo tapusi svarbia viešojo ir politinio gyvenimo dalimi. Šis skirtumas tarp Jungtinės Karalystės ir JAV yra svarbus siekiant suprasti, kodėl Baltijos valstybių santykis su Holokausto istorija Vakaruose buvo vertinamas nevienodai ir kodėl šis klausimas skirtingose valstybėse įgijo nevienodą politinį svorį.

Šie klausimai nebuvo vien akademinio pobūdžio – jie Vakarų valstybėse tapo viešojo diskurso, politinių debatų ir reputacinių vertinimų dalimi. Taigi Holokausto atmintis tapo normatyviniu veiksmu, kurio atžvilgiu buvo vertinamas naujų valstybių politinis brandumas, demokratinis patikimumas ir moralinis legitimumas. Besivaduojančios posovietinės valstybės siekė tarptautinio pripažinimo ir integracijos į Vakarų institucijas, tačiau tuo pat metu susidūrė su klausimais dėl vietos gyventojų dalyvavimo Holokauste ir istorinės atsakomybės problemomis. Ypač ryškiai tai pasireiškė Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur veikė gausi žydų bendruomenė bei įtakingas Simono Wiesenthalio centras, aktyviai dalyvavęs diskusijose apie Baltijos valstybių istorinę atsakomybę. Amerikos žydų organizacijos jautriai reagavo į Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą 1990 m., o dalis žiniasklaidos netgi ragino neskubėti pripažinti Lietuvos valstybingumo

⁴ Tony Kushner, *The Holocaust and the Liberal Imagination: A Social and Cultural History* (Oxford: Blackwell, 1994).

dėl tariamo „agresyvaus nacionalizmo“⁵. Vėliau, jau nepriklausomai Lietuvai, Vašingtonas dar kartą darė spaudimą dėl galimo karo nusikaltėlio Aleksandro Lileikio ekstradicijos⁶.

Jungtinės Karalystės atvejis šiuo požiūriu yra išskirtinis. Viena vertus, Londonas Šaltojo karo pabaigoje atliko svarbų vaidmenį Vakarų ir Sovietų Sąjungos santykiuose, nes britų premjerės Margaret Thatcher geri asmeniniai ryšiai su sovietų lyderiu Michailu Gorbačiovu kurį laiką leido Britanijai atlikti savotiškos tarpininkės tarp Vašingtono ir Maskvos vaidmenį⁷. Kita vertus, 1991 m. priimtas Karo nusikaltimų įstatymas (*War Crimes Act*) iškėlė Holokausto atminties ir Antrojo pasaulinio karo nusikaltimų klausimus kaip reikšmingą politinių ir moralinių debatų objektą. Įstatymas buvo priimtas tik po itin įtemptų debatų, kurie vos neišaugo į konstitucinę krizę, nes Lordų Rūmai bandė blokuoti įstatymo projekto priėmimą. Galiausiai vyriausybė pasinaudojo retai taikytu mechanizmu, leidusiu apeiti Lordų Rūmų veto – anksčiau jis buvo pritaikytas vos du kartus (1911 m. ir 1949 m.). Dėl šių diskusijų įstatymo priėmimo procesas sulaukė išskirtinio žiniasklaidos dėmesio, o Holokausto atminties tema tapo svarbia Jungtinės Karalystės politinės darbotvarkės dalimi⁸.

Naujausioje istoriografijoje vis daugiau dėmesio skiriama Vakarų valstybių ir Baltijos šalių santykiams Sovietų Sąjungos žlugimo laikotarpiu. Una Bergmanė parodė, kad Jungtinių Amerikos Valstijų politikos formuotojai Baltijos klausimą dažnai vertino ne tik per tautų apsisprendimo teisės, bet ir per platesnių geopolitinių transformacijų bei neapibrėžtumo prizmę. Jos tyrimas reikšmingai prisidėjo prie Vakarų reakcijų į Baltijos nepriklausomybės siekius analizės, tačiau Holokausto atminties ir karo nusikaltimų diskursų poveikis Vakarų

⁵ Alfonsas Eidintas, *Jews, Lithuanians and the Holocaust* (Vilnius: Versus Aureus, 2003), 386–387.

⁶ *Ibid.*, 393.

⁷ Archie Brown, *The Human Factor. Gorbachev, Reagan and Thatcher, and the End of the Cold War* (Oxford University Press, 2020), 323.

⁸ Nuotolinis interviu su Philipu Rubensteinu, Visų partijų parlamentinės karo nusikaltimų grupės sekretoriumi, 2025 06 06.

valstybių požiūriui į Baltijos valstybes šiame darbe nėra nagrinėjamas⁹.

Todėl net ir naujausioje istoriografijoje Holokausto atminties, karo nusikaltimų ir Baltijos valstybių tarptautinio įvaizdžio sąveika Jungtinės Karalystės kontekste išlieka palyginti menkai nagrinėta. Jungtinės Karalystės santykių su Sovietų Sąjunga ar Varšuvos pakto šalimis tyrimų netrūksta, tačiau darbų apie britų diplomatinius santykius su Baltijos valstybėmis Šaltojo karo pabaigoje yra nedaug. Absoliuti dauguma publikacijų koncentruojasi į tarpukario laikotarpį arba Baltijos valstybių okupacijos nepripažinimo politiką, o Šaltojo karo pabaigos laikotarpio analizė dažniausiai apsiriboja paralelėmis su tarpukariu¹⁰. Holokausto atminties dimensija šiose studijose beveik nebuvo analizuota. Be to, Holokausto atminties, karo nusikaltimų ir tarptautinės reputacijos klausimų sąsajos su Baltijos valstybių tarptautiniu įvaizdžiu dažniausiai buvo nagrinėjamos Jungtinių Amerikos Valstijų, o ne Jungtinės Karalystės kontekste.

Šio straipsnio tyrimo objektas – Holokausto atminties klausimo Baltijos valstybių atžvilgiu vieta Jungtinės Karalystės viešajame diskurse ir politinėje strategijoje 1988–1994 m. Straipsnio tikslas – išanalizuoti, kaip Holokausto atminties, karo nusikaltimų ir antisemitizmo klausimai veikė britų požiūrį į besikuriančias Baltijos valstybes ir kaip šios temos buvo reprezentuojamos britų spaudoje ir politinėse diskusijose. Nors tyrime taip pat naudojama diplomatinė korespondencija, parlamentinių debatų medžiaga ir interviu, viešųjų interpretacijų analizės pagrindą sudaro nacionalinės spaudos leidiniai bei žydų bendruomenės savaitraštis „The Jewish Chronicle“. Siekiant

⁹ Una Bergmane, *Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union* (Oxford University Press, 2023).

¹⁰ Craig Gerrard, „Britain and the Baltic States: The Late 1940s and the Early 1990s“, in *The Baltic Question during the Cold War*, edited by John Hiden, Vahur Made and David J. Smith (London and New York: Routledge, 2008), 73–83; John Hiden ir Patrick Salmon, *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. Revised edition* (London and New York: Longman, 1994); Patrick Salmon, „British Policy towards the Baltic States in 1991“, in *Understanding the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania since 1991*, edited by Charles Clark (London: Hurst & Company, 2023), 195–210.

šio tikslo keliama keli uždaviniai: ištirti Karo nusikaltimų įstatymo priėmimo procesą ir jo reikšmę Jungtinės Karalystės vidaus politikoje; išanalizuoti Holokausto ir karo nusikaltimų temos reprezentaciją Jungtinės Karalystės nacionalinėje spaudoje bei žydų bendruomenės leidinyje „The Jewish Chronicle“; įvertinti šių diskursų sąsajas su britų diplomatinėmis institucijomis požiūriu į Baltijos valstybes.

Šiame straipsnyje teigiama, kad Holokausto atmintis Jungtinėje Karalystėje 1988–1994 m. neveikė kaip tiesioginis užsienio politikos sprendimų Baltijos šalių atžvilgiu veiksnys, tačiau ji kūrė aplinką, kurioje šie sprendimai buvo vertinami ir svarstomi. Britų viešosiose diskusijose, pirmiausia nacionalinėje spaudoje ir įtakingame žydų bendruomenės leidinyje „The Jewish Chronicle“, Baltijos valstybės dažnai buvo vertinamos per Antrojo pasaulinio karo atminties prizmę, o tai veikė tiek viešųjų debatų pobūdį, tiek diplomatinės institucijų atsargumą plėtojant dvišalius santykius. Vis dėlto straipsnyje analizuojamas spaudos diskursas nėra tiesiogiai tapatinamas su visos Jungtinės Karalystės visuomenės nuomone, bet laikomas svarbia viešosios erdvės ir politinių debatų reprezentacijos forma.

Tyrime daugiausia remiamasi kokybine spaudos diskurso, archyvinių šaltinių ir istoriografijos analize. Analizuoti Jungtinės Karalystės nacionalinės spaudos leidiniai – „The Guardian“, „The Daily Telegraph“, „The Daily Express“ ir „The Daily Mirror“ – bei žydų bendruomenės savaitraštis „The Jewish Chronicle“. Taip pat naudota Jungtinės Karalystės Nacionaliniame archyve saugoma diplomatinė korespondencija, viešai prieinama britų parlamentinių debatų medžiaga. Tyrime papildomai remiamasi pusiau struktūruotais interviu su buvusiais diplomatais, politikais ir ekspertais, siekiant geriau rekonstruoti britų politinio elito požiūrį į Holokausto atminties klausimus Baltijos valstybių kontekste. Respondentai buvo pasirinkti dėl jų tiesioginio dalyvavimo analizuojamuose politiniuose procesuose arba dėl jų profesinės kompetencijos nagrinėjamoje srityje. Pavyzdžiui, interviu su Philipu Rubensteinu – buvusiu Jungtinės Karalystės Visų partijų parlamentinės karo nusikaltimų grupės (*War Crimes Group*) vadovu – padėjo geriau suprasti Karo nusikaltimų įstatymo

priėmimo politinį ir visuomeninį kontekstą ir britų debatų apie Holokausto atmintį specifiką. O Simono Wiesenthalio centro vadovo ir žymaus nacių medžiotojo Efraimo Zuroffo atsakymai buvo pateikti raštu, nes tyrime siekta pirmiausia išanalizuoti jo, kaip vieno svarbiausių Holokausto atminties aktyvistų ir karo nusikaltimų tyrėjų, poziciją Baltijos valstybių atžvilgiu bei jos sąsajas su platesniu tarptautiniu diskursu apie istorinio teisingumo klausimus. Analogiškai buvusio Jungtinės Karalystės ambasadoriaus Maskvoje Rodrico Braithwaite'o atsakymai taip pat buvo pateikti raštu. Tokia forma pasirinkta atsižvelgiant į respondento amžių bei tiesioginį jo dalyvavimą formuojant britų politiką Sovietų Sąjungos žlugimo laikotarpiu ir siekiant tiksliai užfiksuoti jo pateiktus Jungtinės Karalystės diplomatinį prioritetų, Baltijos valstybių klausimo ir platesnio vėlyvojo Šaltojo karo geopolitinio konteksto vertinimus.

Tyrimo chronologinės ribos apima tiek nepriklausomybės judėjimų pradžią Baltijos šalyse (1988 m.), tiek jų valstybingumo konsolidaciją (1994 m.). Pastarieji metai žymi esminį lūžį, kai buvo užbaigtas Rusijos kariuomenės išvedimas iš Baltijos valstybių teritorijos ir įtvirtintas faktinis teritorinis suverenitetas. Tuo pat metu Baltijos šalys perėjo nuo tarptautinio pripažinimo fazės prie institucionalizuoto dalyvavimo Vakarų politinėse ir saugumo struktūrose, o Jungtinės Karalystės politika jų atžvilgiu transformavosi iš istorinės nepripažinimo doktrinos palaikymo į pragmatišką regiono stabilizavimo ir saugumo rizikų valdymo modelį. Tokia chronologija atskleidžia ne tik Jungtinės Karalystės politikos Baltijos šalių atžvilgiu raidą, bet ir platesnį istorinės atminties vaidmenį Vakarų reakcijose į posovietinės erdvės transformacijas.

1. Karo nusikaltėlių įstatymas ir britų pokario politikos atgarsiai dešimtajame dešimtmetyje

Karo nusikaltimų įstatymo priėmimo procesas Jungtinėje Karalystėje užsimezgė 1986 m., kai Los Andžele įsikūrusio Simono Wiesenthalio centro delegacija Londonui pateikė įrodymų, kad britų salo-

se potencialiai gyvena daug asmenų, vykdžiusių karo nusikaltimus nacių okupuotoje Rytų Europoje¹¹. Tų pačių metų pabaigoje šiam klausimui neabejingų britų parlamentarų buvo sukurta Visų partijų parlamentinė karo nusikaltimų grupė. Britų Bendruomenių Rūmų narys Greville'is Janneris, vienas iš įtakingiausių Britanijos žydų bendruomenės narių, sukūrė šią grupę ir vadovavo jai kartu su buvusiu vidaus reikalų sekretoriumi Merlynu Reissu, kuris labai veiksmingai agitavo už įstatymo projekto, leidžiančio vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, priėmimą. Ši grupė atliko pagrindinį vaidmenį karo nusikaltėlių baudžiamojo proceso klausimą iškeliant į politinę darbotvarkę aukščiausiu lygiu. Anot Simono Wiesenthalio centro direktoriaus Jeruzalėje Efraimo Zuroffo, be šios grupės Karo nusikaltėlių įstatymas veikiausiai išvis nebūtų buvęs priimtas¹². Atsakydama į didėjantį visuomeninį bei parlamentinį spaudimą, Vidaus reikalų ministerija (*Home office* – HO) pavedė nepriekaištingą profesinę reputaciją turėjusiems buvusiam prokurorui Thomui Hetheringtonui ir buvusiam Škotijos karūnos prokurorui (*Crown agent for Scotland*) Williamui Chalmersui ištirti, ar Britanijoje gyvena karo nusikaltėlių ir ar jie gali būti patraukti baudžiamojon atsakomybėn. 1989 m. šie prokurorai pateikė ataskaitą, kad Britanijoje karo nusikaltėlių gyvena ir kad jie gali būti teisiami. Dėl suprantamų priežasčių ataskaitoje buvo atmesta potenciali ekstradicijos Sovietų Sąjungai galimybė. Taip pat pabrėžta, kad didžioji dalis nusikaltėlių, galbūt netgi dauguma, kilę iš nacių kolaborantų okupuotos Rytų Europos – daugiausia Baltijos šalių gyventojų ir ukrainiečių. Ši ataskaita sukėlė tikrą ažiotažą britų spaudoje ir paskatino dar didesnę parlamentinį spaudimą vyriausybei, kuriame pagrindinį vaidmenį ir toliau išlaikė Visų partijų parlamentinė karo nusikaltimų grupė.

Didžiulę įtaką grupei turėjo jos vyriausiasis tyrėjas Davidas Cesarani. Šis žydų kilmės britų istorikas, kuris aktyviai reikšėsi ir spaudo-

¹¹ Čia ir toliau remiamasi informacija, pateikta nuotolinio interviu su Philipu Rubensteinu metu (2025 06 06) bei David Cesarani, *Justice Delayed: How Britain Became a Refuge for Nazi War Criminals* (London: William Heinemann, 1992).

¹² Ephraimo Zuroffo atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 03 12.

je, buvo pagrindinis autoritetas Britanijoje klausimais, susijusiais su Holokaustu ir karo nusikaltimais¹³. 1992 m. išleistoje akademinėje knygoje jis detaliai aprašė Parlamentinės karo nusikaltimų grupės veiklą ir visą įstatymo priėmimo procesą. Cesarani teigė, kad britų politikai labai nenoriai buvo priversti imtis šio klausimo sprendimo. Anot istoriko, viena iš priežasčių buvo sistemos subiuokratėjimas – „aktyvistai susidūrė su politikų ir biurokratų, kuriems prieš keturiasdešimt metų Rytų Europoje padaryti nusikaltimai tiesiog nebuvo jų siauroje darbotvarkėje, abejingumu“¹⁴. Kita priežastis buvo išankstinis neigiamas stereotipinis nusistatymas žydų atžvilgiu, anot Cesarani: „Karo nusikaltimų įstatymo projekto rengėjai ne kartą buvo kaltinami motyvais, kurie priklausė antisemitiniams mitams apie žydus ir kurie buvo visiškai nesusiję su tikraisiais kampanijos tikslais.“¹⁵

Tokią apatišką ir netgi neigiamą nusistatymą šio įstatymo atžvilgiu Cesarani aiškino istoriškai – po Antrojo pasaulinio karo Britanijos valdžia leido į šalį atvykti dešimtims tūkstančių perkeltųjų asmenų – buvusių Baltijos šalių, Ukrainos ir Baltarusijos gyventojų. Daugelis jų buvo buvę SS kariai, įskaitant karo nusikaltėlius, kaltus dėl tūkstančių žmonių žudynių. Ekonomiškai pokario Britanijai kritiškai trūko darbo jėgos, o britų vyriausybė vykdė imigracijos politiką, paremtą „rasinės“ hierarchijos principu, kurioje Baltijos šalių gyventojai užėmė privilegijuotą vietą. Kaip parodo Cesarani, „pareigūnai Vokietijoje ir Londone nuolat teikė pirmenybę gyventojams iš Baltijos šalių“¹⁶. Kita priežastis buvo politinė – kadangi britai nepripažino Baltijos šalių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą legalumo, jie taip pat negalėjo traktuoti Baltijos šalių gyventojų kaip sovietų piliečių ir todėl griežtai priešinosi bet kokiems Sovietų Sąjungos reikalavimams dėl ekstradicijos. Taip britai suteikė saugią užuovėją potencialiems karo nusikaltėliams. Tiesa, Cesarani rašo, kad britų vadovybė nežinojo apie žudynių Baltijos šalyse mastą, kitaip tokios politikos tikrai

¹³ Nuotolinis interviu su Philipu Rubensteinu, 2025 06 06.

¹⁴ David Cesarani, *Justice Delayed*, 191.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., 74.

nebūtų buvę laikomasi¹⁷. Trečioji priežastis – Wehrmachte ir SS tarnavę asmenys buvo laikomi potencialiu ištekliumi bręstančioje Šaltojo karo konfrontacijoje su Sovietų imperija. Tokiomis sąlygomis nei karinei žvalgybai, nei Užsienio reikalų ministerijai (*Foreign Office*, vėliau ir *Foreign and Commonwealth Office* – FCO) nerūpėjo, ar į tarnybą besisiūlantys kareiviai galėjo būti karo nusikaltėliai¹⁸. Visos šios priežastys paaiškina, kodėl britai taip nenoriai ryžosi priimti Karo nusikaltimų įstatymą.

Vis dėlto *perestroikos* reformos Sovietų Sąjungoje atvėrė tam tikras galimybes britų prokuratūros tyrimams. 1988 m. pradžioje Jungtinėje Karalystėje lankėsi Sovietų prokurorė Natalija Kolesnikova. Anot Cesarani, jos vizitas parodė, kad „pokyčiai Rusijoje panaikino pagrindinį pasiteisinimą išlikti pasyviems“¹⁹. Vizito metu Kolesnikova pateikė medžiagos, inkriminuojančios emigrantą iš Lietuvos Antaną Gečą, ir parodė SSRS norą neleisti šiam klausimui pasimiršti²⁰. Iš tiesų, praktinis britų ir sovietų bendradarbiavimas pasireiškė dar tais pačiais metais – rugsėjo mėnesį britų delegacija, vadovaujama paties Chalmerso, atvyko į Lietuvą apklausti liudytojų A. Gečo byloje. Vietinė Lietuvos SSR prokuratūra tiesiogiai dalyvavo apklausos procese ir jo organizavime, vykdydama tiesioginius SSRS generalinės prokuratūros nurodymus. Apklausoje dauguma liudytojų pripažindavo Gečo kaltę, tačiau britų tyrėjai susidūrė su kita problema – visi liudytojai atsisakydavo vykti į Britaniją duoti parodymų britų teismui²¹. Nors liudytojai teisindavosi prasta sveikata, nes dauguma jų buvo senyvo amžiaus, galima nuspėti, kad jie prisibijoję ir KGB, mat 1988 m. *perestroika* dar buvo įsibėgėjimo fazėje, ir buvo neaišku, kokią galią šalyje vis dar turi represinės saugumo struktūros. Nepaisant šios kliūties, britų pareigūnų vizitas parodė, kad praktinis JK–SSRS bendradarbiavimas buvo įmanomas,

¹⁷ Ibid., 43.

¹⁸ Ibid., 142–145.

¹⁹ Ibid., 210–211.

²⁰ Ibid. ir Ephraimo Zuroffo atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 03 12.

²¹ LVYA, f. K-40, ap. 2, b. 166, p. 39–54.

net ir esant dalies britų pareigūnų skepticizmui dėl sovietų ketinimų nuoširdumo.

Pažymėtina, kad Baltijos šalių istorinė patirtis ir politinė situacija buvo pasitelkiamos ir Lordų Rūmų debatuose, pirmiausia kaip argumentas, skirtas pagrįsti atsargų ar vilkinantį požiūrį į Karo nusikaltimų įstatymo priėmimą Jungtinėje Karalystėje. Kai kurie Lordų Rūmų nariai siekė blokuoti įstatymo projektą, pasitelkdami Baltijos valstybių atvejį kaip pavyzdį, leidžiantį kelti klausimą dėl nacių ir sovietinių nusikaltimų sulyginimo bei jų teisinio vertinimo sudėtingumo. Taigi Baltijos šalių istorinė patirtis buvo pasitelkiama vidaus politiniuose debatuose ir tapo priemone argumentuoti platesnes abejones dėl paties įstatymo projekto pagrįstumo.

Kiti Lordų Rūmų nariai, tokie kaip grafas Ferrersas ar lordas Monsonas, išreiškė nuogąstavimus, kad įstatymo įgyvendinimas gali lemti nekaltų asmenų ar net ištisų bendruomenių apkaltinimą karo nusikaltimais, kurių jie nepadarė²². Panašūs argumentai kartojo si ir vėlesniuose Lordų Rūmų debatuose po pusmečio²³, tačiau po dar devynių mėnesių diskusijų pobūdis iš esmės pasikeitė. Įstatymo projekto šalininkai, tokie kaip lordas Juozapas Kaganas ir baronienė Margaret Susan Ryder²⁴, pradėjo akcentuoti, kad baudžiamasis persekiojimas ne tik užtikrintų teisingumą individualiu lygmeniu, bet ir padėtų išvengti kolektyvinės Baltijos tautų stigmatizacijos bei sudarytų sąlygas jų demokratiniam atsinaujinimui po sovietinės okupacijos. Vis dėlto įstatymo kritikai ir toliau reiškė susirūpinimą dėl įrodymų iš Rytų Europos patikimumo ir parodomųjų teismų rizikos, ypač tais atvejais, kai įrodymai galėjo remtis sovietmečio institucijų suformuotais dokumentais. Atsakydamas į šias abejones, lordas Ka-

²² Hansard UK Parliament archive, House of Lords, War Crimes Inquiry Report; Volume 513: debated on Monday 4 December 1989.

²³ Hansard UK Parliament archive, House of Lords, War Crimes Bill; Volume 519: debated on Monday 4 June 1990.

²⁴ Lordas Kaganas buvo litvakų kilmės britų tekstilės verslininkas, o baronienė Ryder savanoriškai prisijungė prie medicininės labdaros organizacijos ir Antrojo pasaulinio karo metu tarnavo kartu su lenkų kariais. Kitaip tariant, šie Lordų Rūmų nariai turėjo tiesioginį asmeninį santykį su Rytų Europos regionu.

ganas pabrėžė, kad didžioji dauguma lietuvių nebuvo prisidėję prie karo nusikaltimų, tačiau be teisinio proceso kalta mažuma rizikuoja simboliškai atstovauti visai tautai. Šiuo požiūriu jis nubrėžė paraleles su Vokietija, kur Niurnbergo procesas leido pokario kartoms aiškiau atsiriboti nuo ankstesnių kartų nusikaltimų²⁵.

Bendruomenių Rūmuose diskusijų tonas buvo pastebimai kitoks. Čia kai kurie parlamentarai, tokie kaip Williamas Powellas, akcentavo konkrečių baltų bendruomenių Jungtinėje Karalystėje patirtis ir aistringai gynė latvius iš savo rinkimų apygardos nuo kolektyvinės kaltės ir diskriminacijos apraiškų. Vis dėlto, nepaisant tokių pasisakymų, daugumai Bendruomenių Rūmų narių pagrindinis rūpestis buvo informacijos patikimumo Baltijos šalyse ir visoje Sovietų Sąjungoje klausimas, o ne platesni moraliniai ar atminties politikos svarstymai²⁶.

Karo nusikaltėlių įstatymo priėmimo procesas ne tik išryškino britų institucijų abejones ir politines dilemas, bet ir parodė, kaip glaudžiai šie klausimai susiję su platesniais visuomeniniais naratyvais. Parlamento diskusijas lydėjo intensyvus žiniasklaidos dėmesys, formavęs viešąją nuomonę ir daręs spaudimą politikams. Todėl siekiant suprasti, kokią vaidmenį Holokausto atmintis atliko Jungtinėje Karalystėje, būtina pažvelgti į jos atspindžius viešajame diskurse – spaudoje, kurioje šios temos buvo nuolat aptariamoms, interpretuojamos ir kartais politizuojamos.

2. Holokaustas Jungtinės Karalystės viešajame diskurse

Jungtinė Karalystė visada turėjo stiprias spaudos tradicijas – ji pirmoji pasaulyje pavertė laikraščius masiniu reiškiniu, ir jie išliko populiariūs Britų salose, nepaisant kitų technologinių naujovių, tokių kaip radijas ar televizija. Nors buvo leidžiama daug regioninių ar vietinių

²⁵ Hansard UK Parliament archive, House of Lords, War Crimes Bill; Volume 528: debated on Tuesday 30 April 1991.

²⁶ Hansard UK Parliament archive, House of Commons, War Crimes Bill; Volume 169: debated on Monday 19 March 1990.

laikraščių, skaitomiausi ir įtakingiausi laikraščiai Didžiojoje Britanijoje visada buvo nacionaliniai. Spauda taip pat buvo centralizuota ir sutelkta kelių žmonių rankose. Pavyzdžiui, 1961 m. įkurta Karališkoji spaudos komisija atliko Didžiojoje Britanijoje leidžiamos spaudos analizę ir nustatė, kad trys didžiausios spaudos korporacijos valdė 89 procentus nacionalinio dienraščių tiražo ir 84 procentus nacionalinio savaitraščių tiražo²⁷. 1987 m. vienas iš trijų kiekvieną dieną parduodamų laikraščių priklausė žiniasklaidos magnatui Rupertui Murdochui²⁸. Be to, britų spauda visada palaikė glaudžius ryšius su britų politinėmis partijomis. Tačiau reikėtų pažymėti, kad nors britų laikraščiai dažnai atvirai kalba apie savo politines ar ideologines simpatijas, jie nėra tiesiogiai kontroliuojami vyriausybės ar politinių partijų.

Atsižvelgus į ką tik minėtas aplinkybes analizuoti šie leidiniai – „The Daily Telegraph“, „The Daily Express“, „The Daily Mirror“ ir „The Guardian“. Toks laikraščių pasirinkimas padeda aprėpti didžiąją dalį aktyvios visuomenės tiek politinių simpatijų, tiek skaitytojų socialinės ir ekonominės sudėties požiūriu. „The Daily Telegraph“ ir „The Daily Express“ yra prijauciantys dešiniųjų pažiūrų toriams, o „The Guardian“ ir „The Daily Mirror“ – prijaucią kairiesiems leiboristams. Be to, Didžiojoje Britanijoje paprastai skiriami kokybiški ir populiarūs laikraščiai. Andreas H. Juckeris išskiria tris spaudos segmentus: elitinę, vidurinio rinkos segmento ir populiariąją (tabloidinę) spaudą. Daugiau nei 80 procentų aukštos klasės laikraščių skaitytojų priklauso vidurinei klasei, apie 50 procentų vidutinės klasės laikraščių skaitytojų yra vidurinės klasės, o tik apie 20 procentų žemos klasės laikraščių skaitytojų galima laikyti vidurinės klasės atstovais. „The Guardian“ ir „The Daily Telegraph“ yra plačiai laikomi aukštos klasės laikraščiais, „The Daily Express“ priklauso vidutinės klasės kategorijai, o „The Daily Mirror“ galėtų būti laikomas žemos klasės

²⁷ Adrian Bingham, *Family Newspapers? Sex, Private Life, and the British Popular Press 1918–1978* (Oxford University Press, 2009), 22.

²⁸ Kevin Williams, *Read All About It! A History of the British Newspaper* (London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2010), 211.

laikraščiu²⁹. Tyrimo tikslas nėra kiekybiškai palyginti atskirų leidinių publikacijų skaičių, bet identifikuoti dominuojančius naratyvus ir jų raišką skirtinguose britų nacionalinės spaudos segmentuose.

Analizuojant Holokausto atminties tematiką britų nacionalinėje spaudoje, galima išskirti kelias dominuojančias temas ir pasikartojančius siužetus, kurių matomumas ir intensyvumas kito priklausomai nuo politinio ir tarptautinio konteksto. Spaudoje šiuo laikotarpiu buvo formuojami moraliniai ir reputaciniai vertinimai. Vienu ryškiausių tokių diskusijų pavyzdžių tapo Kurto Waldheimo kontroversija, kurios viešumo pikas Didžiosios Britanijos spaudoje buvo pasiektas 1986 m., kai buvo pavišinti kaltinimai dėl jo veiklos Antrojo pasaulinio karo metais ir kilusios diskusijos sutapo su jo Austrijos prezidento rinkimų kampanija. Nors vėlesniais metais ši tema nebebuvo taip intensyviai svarstoma, ji ir toliau buvo minima platesnių debatų apie istorinę atsakomybę, nacistinę praeitį ir politinių lyderių santykį su ja kontekste. Buvęs Jungtinių Tautų generalinis sekretorius ir Austrijos prezidentas Kurtas Waldheimas tapo vienu ryškiausių atvejų, kai viešojoje erdvėje buvo keliama klausimai dėl Antrojo pasaulinio karo laikotarpio biografijų vertinimo ir jų poveikio politiniam legitimumui.

Kairieji britų laikraščiai šią istoriją išnaudojo itin kritiškai, nukreipdami dėmesį ne tik į patį Waldheimą, bet ir į Austrijos, kaip valstybės, pastangas išvengti atsakomybės už dalyvavimą Holokauste. „The Guardian“ atvirai kvestionavo Austrijos politinę kultūrą, teigdamas, kad šaliai, dešimtmečius vengusiai susitaikyti su savo praeitimi, Waldheimas tapo simboliškai „tinkamu“ prezidentu³⁰. Populiarioji spauda, tokia kaip „The Daily Mirror“, vartojo atvirai satyrinę ir menkinančią retoriką³¹. Dešinieji leidiniai, „The Daily Express“ ir „The Daily Telegraph“, publikavo išsamius straipsnius

²⁹ Andreas H. Jucker, „News Actor Labelling in British Newspapers“, *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse* (1996): 374.

³⁰ The Guardian, 1991 11 22, p. 25, *A very proper Austrian*, by Ian Traynor and Georg Possaner.

³¹ The Daily Mirror, 1988 02 22, p. 10, *Parky down under: Creepies, crawlies, cabbies*.

ciklus, kuriuose Waldheimas buvo vaizduojamas kaip nepatikimas, savo praeitį slepiantis politikas³². Nors formaliai kritika buvo nukreipta į konkretų asmenį, ji kartu tapo platesniu Austrijos politinės kultūros ir reputacijos vertinimu, keliančiu klausimą, kaip tokia figūra galėjo pakilti iki aukščiausio valstybės posto.

Kita svarbi tema britų viešajame diskurse buvo Karo nusikaltimų įstatymo priėmimo procesas. Nacionalinėje spaudoje šis klausimas dažnai buvo aptariamas institucinių įtampų ir konstitucinės pusiausvyros kontekste. „The Daily Telegraph“ įstatymo projektą vertino kaip potencialios konstitucinės krizės šaltinį, akcentuodamas precedento neturinčią trintį tarp Lordų ir Bendruomenių Rūmų³³. O „The Daily Express“ aiškiai palaikė įstatymo priėmimą, teigdamas, kad nusikaltimai lieka nusikaltimais, kad ir kokie būtų jų įvykdymo laikas ar vieta, ir kritikavo, dienraščio nuomone, Vestminsteryje vis dar egzistuojančias antisemitines nuostatas, ypač tarp vyresnės kartos konservatorių³⁴.

Įstatymo priėmimo klausimas buvo minimas ir platesniame tarptautinių santykių kontekste. „The Guardian“ atkreipė dėmesį į Sovietų Sąjungos bandymus daryti spaudimą Jungtinės Karalystės Vyriausybei. Pavyzdžiui, 1988 m. vasarį Jungtinėje Karalystėje lankėsi sovietų prokurorė Natalija Kolesnikova ir pasiūlė suteikti prieigą prie liudytojų mainais už teisminį bendradarbiavimą. Laikraštis kėlė klausimą, ar tokie pasiūlymai neslėpė politinių motyvų, įskaitant galimus reikalavimus persekioti baltagvardiečius rusų emigrantus, kuriuos Kremlius laikė karo nusikaltėliais³⁵. „The Daily Express“ rašė

³² The Daily Express, 1988 03 09, p. 28, *Waldheim. Missing years. Luck of The devil!*, by Robert Herzstein; The Daily Express, 1988 03 08, p. 15, *Waldheim. Missing years. The genocide machine*, by Robert Herzstein ir The Daily Telegraph, 1988 02 27, p. 9, *Austria confronts its day of reckoning*, by Daniel Johnson.

³³ The Daily Telegraph, 1991 05 01, p. 1, *Lords defy Commons on war crimes. Government on course to override second vote against anti-Nazi law*, by Phillip Johnston.

³⁴ The Daily Express, 1990 06 11, p. 8, *War crimes should not go unpunished*, by Kilroy on Monday.

³⁵ The Guardian, 1988 02 09, p. 34, *Hurd sets up Nazi war criminal inquiry*, by Alan Travis.

apie britų ekspertų ketinimus rinkti įrodymus Sovietų Sąjungoje, tačiau kartu pabrėžė „nepatogią diplomatinę problemą“ – Maskvos pastangas diskredituoti Baltijos šalių ir Ukrainos nepriklausomybės judėjimus, siejant juos su tariamais naciais³⁶. O „The Daily Mirror“ akcentavo asimetriją tarp nacių ir sovietinių nusikaltimų vertinimo, ragindamas taikyti teisingumą ne tik nacių, bet ir už Katynės žudynes atsakingų sovietinių pareigūnų atžvilgiu³⁷.

Nepaisant skeptiško požiūrio į bendradarbiavimą su Sovietų Sąjunga, britų spaudoje buvo atvirai pripažįstamas ir vietinio kolaboravimo Baltijos šalyse faktas Antrojo pasaulinio karo metais. „The Daily Telegraph“ pabrėžė, kad tiriami nusikaltimai buvo vykdomi rasinės neapykantos pagrindu ir dažnai buvo daromi vietos gyventojų, veikusių kaip nacių pagalbininkai³⁸. Kartu laikraštis nurodė, kad dauguma įtariamųjų kilę iš Latvijos, Lietuvos, Ukrainos ir Baltarusijos, o ne iš Vokietijos³⁹. Vis dėlto pripažinta, jog įstatymo projektas galėjo turėti ir neigiamų šalutinių padarinių – Baltijos ir ukrainiečių bendruomenės Jungtinėje Karalystėje rizikavo būti visuomenės vaizduotėje kolektyviai siejamos su karo nusikaltimais⁴⁰. „The Guardian“ taip pat fiksavo augančią įtampą tarp emigrantų bendruomenių, pažymėdamas latvių nuogąstavimus, kad nedidelės grupės įtariamųjų persekiojimas gali pakenkti visos bendruomenės reputacijai⁴¹. Kartu buvo akcentuojama, jog besikuriančios Baltijos šalių politinės struktūros iš esmės skyrėsi nuo sovietinio konteksto: „The Guardian“ korespondentas Sovietų Sąjungoje Jonathanas Steele'as pabrėžė, kad tautiniai judėjimai Baltijos respublikose ir Ukrainoje atvirai gynė

³⁶ The Daily Express, 1988 07 22, p. 2, *War crimes team to quiz Reds*.

³⁷ The Daily Mirror, 1990 04 14, p. 2, *The Daily Mirror comment. The truth is not enough*.

³⁸ The Daily Telegraph, 1990 06 06, p. 18, *Perils of meddling with a touchstone of democracy*, by John Keegan.

³⁹ The Daily Telegraph, 1991 05 02, p. 13, *War crimes unit ready for Nazi hunt*, by David Millward.

⁴⁰ The Daily Telegraph, 1990 06 01, p. 16, *A call upon The justice for which we fought a war*, by Ferdinand Mount.

⁴¹ The Guardian, 1988 12 13, p. 35, *Steps in time. Television*, by Hugh Hebert.

žydų interesus ir turėjo atskirus žydų skyrius, priešingai nei analogiškas judėjimas Rusijoje⁴².

1991 m. gegužės 9 d. Jungtinėje Karalystėje priėmus Karo nusikaltimų įstatymą, šio klausimo aktualumas britų viešajame diskurse pastebimai sumenko. Nuo 1991 m. vidurio Holokausto ir karo nusikaltimų tematika spaudoje išsiskaidė į kelias siauresnes, tarpusavyje nesusijusias temas, kurios dažniausiai buvo aptariamose moralinio vertinimo, o ne politinės mobilizacijos kontekste. Viena iš tokių temų tapo kontroversiško istoriko Davido Irvingo veikla ir jo viešas Holokausto neigimas. Ši problema sulaukė plataus dėmesio, o istorikas Davidas Cesarani inicijavo aktyvią viešą kampaniją, siekdamas paaiškinti, kodėl Irvingo tezės negali būti laikomos akademiškai pagrįstomis⁴³. Panašią poziciją laiške „The Guardian“ redakcijai išreiškė ir istorikas Robertas Fergusonas⁴⁴. O „The Daily Express“ ir „The Daily Mirror“ Irvingą nuosekliai apibūdino kaip kontroversišką istoriką ir kritikavo jo nacių apologetiką⁴⁵. „The Daily Telegraph“ atveju moraliniai Irvingo vertinimai dažniau pasirodydavo skaitytojų laiškuose ar autoriniuose komentaruose, o ne redakciniuose straipsniuose, ir tai leido atsirasti tam tikrai nuomonių įvairovei – dalis skaitytojų atvirai reiškė pritarimą Irvingo karinės istorijos interpretacijoms, nors pats Holokausto neigimas dažniausiai buvo vertinamas kritiškai⁴⁶.

Kitas plačiai aptartas Holokausto tematikos epizodas buvo Johno Demjanjuko teismas Izraelyje. Ukrainiečių kilmės JAV pilietis buvo apkaltintas Treblinkos naikinimo stovykloje tarnavęs sargybiniu.

⁴² The Guardian, 1990 03 14, p. 19, *Racism, not genocide under Glasnost*, by Jonathan Steele.

⁴³ The Guardian, 1992 01 17, p. 21, *Final solution that never seems to end*, by David Cesarani.

⁴⁴ The Guardian, 1992 07 09, p. 22, *Letters to The editor. Politics not history behind The decoding of The diaries*, by Robert Ferguson.

⁴⁵ The Daily Mirror, 1992 07 04, p. 5, *Fury at Nazi's 'diaries'*; The Daily Mirror, 1992 11 14, p. 4, *Irving gets boot* ir The Daily Express, 1992 07 06, p. 9, *Man who handles The PR for Hitler*, by Rachel Simpson.

⁴⁶ The Daily Telegraph, 1989 09 07, p. 20, *Letters to The editor. Doubts about Abwehr use of Dieppe leak*, by John Campbell ir The Daily Telegraph, 1990 03 14, p. 23, *Personal view. The crimes of rewriting history*, by Stephen Vizinczey.

1988 m. Izraelio teismas jį nuteisė mirties bausme, tačiau 1993 m. Izraelio Aukščiausiasis Teismas nuosprendį panaikino, nusprendęs, kad nepakanka įrodymų, jog Demjanjukas iš tiesų buvo Treblinkos stovyklos sargybinis. Ši byla buvo viena plačiausiai aptartų vėlyvųjų karo nusikaltimų bylų ir paskatino platesnes diskusijas apie Holokausto atmintį, teisingumą bei įrodymų vertinimą praėjus dešimtmečiams po Antrojo pasaulinio karo⁴⁷.

„The Daily Telegraph“ redakcija po pirmojo nuosprendžio pabrėžė, kad Izraelio teismas vadovavosi teisinio, o ne istorinio teisingumo logika, ir šią bylą pasitarkė kaip argumentą kritikuoti „skubotai“ priimtą Britanijos Karo nusikaltimų įstatymą⁴⁸. Panašią poziciją išsakė ir „The Daily Express“ žurnalistai, teigdami, kad praktinės kliūtys – praėjęs laikas, liudytojų nepatikimumas ir didelės finansinės sąnaudos – daro karo nusikaltėlių nuteisimą Jungtinėje Karalystėje menkai tikėtiną⁴⁹. Taigi dešinioji spauda aiškiai kvestionavo įstatymo praktiškumą, nors tuo pat metu ir pripažino jo moralinį pagrįstumą. Kairieji leidiniai laikėsi griežtesnės pozicijos: „The Daily Mirror“ Demjanjuką apibūdino kaip „besišypsantį blogio veidą“, o „The Guardian“ naudojo emocingas antraštes, tokias kaip „Ivanas Žiaurusis“ ar „Treblinkos teroras“⁵⁰. Pažymėtina, kad nors visuose laikraščiuose buvo minėta Demjanjuko kilmė iš Ukrainos, šiam faktui nebuvo suteikta daug reikšmės.

Britų spaudoje dėmesio sulaukė ir emigranto iš Lietuvos Antano Gečo byla. 1987 m. Škotijos televizija parodė dokumentinę laidą, kurioje Gečas buvo įvardytas karo nusikaltėliu, o 1992 m. pateiktas jo ieškinys dėl šmeižto sulaukė plataus žiniasklaidos dėmesio. „The Daily Express“ pabrėžė teisėjo Lordo Milligano teiginį, kad byloje

⁴⁷ Tom Teicholz, *The Trial of Ivan the Terrible: State of Israel v. John Demjanjuk*, St. Martin's Press, New York, 1990.

⁴⁸ The Daily Telegraph, 1993 07 31, p. 14, *The Daily Telegraph comment. Lessons from Demjanjuk*.

⁴⁹ The Daily Express, 1993 07 30, p. 8, *Isn't it time to stop hunting war criminals?*, by Daniel McGrory.

⁵⁰ The Daily Mirror, 1993 08 04, p. 9, *The smirking face of evil*, by Anne Diamond; The Guardian, 1988 04 19, p. 1, *Ivan The Terrible found guilty of Nazi crimes*, by Ian Black ir The Guardian, 1988 06 16, p. 17, *The terror of Treblinka*, by Nancy Banks-Smith.

surinkta pakankamai įrodymų Gečo dalyvavimui karo nusikaltimuose pagrįsti, ir atkreipė dėmesį į precedento neturintį faktą – pirmą kartą po Karo nusikaltimų įstatymo priėmimo britų teisėjas viešai įvardijo asmenį karo nusikaltėliu⁵¹. Nepaisant to, Gečas buvo išteisintas, o laikraštyje cituojami anoniminiai šaltiniai kėlė hipotezę, jog sprendimui galėjo turėti įtakos jo ryšiai su britų žvalgybos institucijomis⁵². Ši interpretacija iš esmės sutapo su Cesarani tyrimų išvadomis, jog pokario britų institucijoms nerūpėjo, kad jų užverbuoti asmenys galėjo būti karo nusikaltėliai⁵³. „The Daily Telegraph“ taip pat nušvietė bylos eigą, ypatingą dėmesį skirdamas britų delegacijos Vilniuje surinktiems liudytojų parodymams, tačiau bylą pasitelkė kaip dar vieną argumentą, pagrindžiantį Karo nusikaltimų įstatymo neveiksmingumą ir viešųjų lėšų švaistymą⁵⁴. Priešingai dešiniajai spaudai, „The Guardian“ akcentavo žydų organizacijų nusivylimą sprendimu išformuoti Škotijos prokurorų grupę, atsakingą už karo nusikaltimų tyrimus, pabrėždamas, kad net ir Gečo atveju surinktų įrodymų nepakako nuteisimui⁵⁵. „The Daily Mirror“ šios bylos iš esmės neaptarė.

1994 m. pradžioje britų viešajame diskurse pasirodė Steveno Spielbergo filmas „Šindlerio sąrašas“, kuris Holokausto tematiką vėl iškėlė į platesnį kultūrinį kontekstą. Nors dauguma publikacijų buvo skirtos filmo meniniams pasiekimams ir apdovanojimams, kai kurie straipsniai turėjo aiškias politines potekstes. „The Daily Express“ ir „The Daily Mirror“ akcentavo augantį antisemitizmą ir etninį smurtą Vakarų Europoje ir Jungtinėse Valstijose⁵⁶, o „The Daily Telegraph“

⁵¹ The Daily Express, 1992 07 18, p. 15, *Condemned. Judge says this man is a Nazi war criminal and mass killer*, by Graham Paterson.

⁵² The Daily Express, 1994 02 03, p. 17, *Nazi mass killer was a British spy. Wanted man will not face war charges*, by Ian McKerron and Stephen Grey.

⁵³ David Cesarani, *Justice Delayed*, 145.

⁵⁴ The Daily Telegraph, 1992 06 23, p. 20, *The Daily Telegraph comment. Too late to prosecute*.

⁵⁵ The Guardian, 1994 02 04, p. 5, *Anger over closure of war crimes unit. 'Terrible blow' as Scots authorities say evidence too slim*, by Erlend Clouston.

⁵⁶ The Daily Express, 1994 03 05, p. 9, *The movie that made Germany confront its past. Schindler's List stirs The guilt of a generation over The Holocaust*, by Paul Callan ir The Daily Express, 1994 01 29, p. 66, *Never say never again*, by Peter Hitchens ir The Daily Mirror, 1994 03 05, p. 10, *Spielberg epic stuns Germans*, by Jeremy Armstrong.

ir „The Guardian“ pabrėžė, kad filmas atskleidė Vokietijos visuomenės nesugebėjimą iki galo susitaikyti su savo praeitimi⁵⁷. Kartu buvo akcentuojama ir universalesnė filmo mintis – Holokausto tragedijos įamžinimas turi tarnauti kaip prevencinė priemonė ateičiai⁵⁸.

Vis dėlto Vakarų Europos valstybių kritika britų spaudoje mirgėjo ir iki Spielbergo filmo pasirodymo. Ypač griežtą toną naudojo „The Guardian“, nuosekliai informuodamas apie neonacių išpuolius Vokietijoje, Holokausto memorialų niokojimą ir didėjančią ksenofobiją⁵⁹. Laikraštis taip pat atkreipė dėmesį į Prancūzijos politiko Jeano-Marie Le Peno pasisakymus, sumenkinančius Holokausto reikšmę, ir priminė Viši režimo kolaboravimą su naciais⁶⁰. Panašūs naratyvai pasirodė ir „The Daily Express“. Jame buvo rašoma apie Viši režimo veikėją Paulą Touvier ir publikuoti interviu su Vokietijos neonacių lyderiais⁶¹. „The Daily Telegraph“ laikėsi nuosaikesnės pozicijos Vokietijos atžvilgiu, tačiau taip pat reiškė susirūpinimą dėl vidaus politinių tendencijų, pavyzdžiui, prezidento posto siekusio Steffeno Heitmano galimai rasistinių pažiūrų⁶². Skirtingai nei kiti leidiniai, „The Daily Telegraph“ dažniau rinkosi aprašomąjį, nuo griežtų moralinių vertinimų atsiribojantį toną, o „The Daily Mirror“ šias temas nagrinėjo fragmentiškai arba visai ignoravo.

Rytų Europos kolaboravimo klausimas britų nacionalinėje spaudoje buvo aptariamas gerokai rečiau nei Vakarų Europos atvejai ir iš esmės liko tik laikraščio „The Guardian“ diskusijų dalimi. Šiame

⁵⁷ The Daily Telegraph, 1994 04 26, p. 13, *Berlin faces up to signs of ugly past*, by Robin Gedye.

⁵⁸ The Guardian, 1994 02 17, p. 29, *Beyond contempt*, by Hella Pick.

⁵⁹ The Guardian, 1993 01 07, p. 6, *Kinkel stand for top party job*, by Anna Tomforde ir The Guardian, 1993 06 01, p. 49, *Lessons not forgotten*, by David Tytler.

⁶⁰ The Guardian, 1993 06 23, p. 19, *Letters to The Editor. Evil ways in Europe*, by Tom Gallagher.

⁶¹ The Daily Express, 1994 04 20, p. 4, *Life of traitor Touvier: Nazi collaborator found guilty of murdering seven Jews during war*, by Stephen Grey and Jack Gee; The Daily Express, 1994 03 17, p. 09, *Why France can't forget this stain on its honour*, by Paul Callan ir The Daily Express, 1992 11 27, p. 8, *Pocket Fuhrer*, by Peter Hitchens.

⁶² The Daily Telegraph, 1993 10 21, p. 12, *Doubts grow over Kohl choice for president*, by Robin Gedye.

laikraštyje Rytų Europa dažnai buvo vaizduojama kaip regionas, kuriame Holokausto atmintis yra konfliktinė ir prisideda prie antisemitinių nuotaikų. Remiantis Cesarani ataskaitomis ir korespondentų tekstais, buvo teigiama, kad Jungtinėje Karalystėje prieglobstį rado buvę ukrainiečių „Waffen-SS“ divizijos nariai⁶³, o Lietuva, Lenkija ir Ukraina buvo kritikuojamos dėl tariamo karo nusikaltėlių reabilitavimo ar atminties konfliktų. 1992 m. pavasarį–vasarą publikuotuose straipsniuose visas regionas buvo apibūdinamas kaip politiškai ir istoriškai problemiškas, o Holokausto atmintis buvo vaizduojama kaip papildoma problema besikuriančių posovietinių valstybių tarpautiniam įvaizdžiui⁶⁴.

Prie panašių išvadų priėjo ir „The Times“ žurnalistas bei istorikas Anatolis Lievenas. Jungtinėje Karalystėje jis buvo laikomas vienu svarbiausių Baltijos šalių ekspertų – kaip pažymėjo tuometinis Jungtinės Karalystės ambasadorius Maskvoje seras Rodericas Braithwaite'as (1988–1992 m.), jis rėmėsi Lieveno ekspertize, skirta Baltijos šalims⁶⁵. 1990–1993 m. Lievenas lankėsi Baltijos šalyse ir rengė įvairius straipsnius apie Baltijos šalių ir Sovietų Sąjungos / Rusijos politinius procesus, o 1993 m. išleido akademinę knygą *„The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence“*, kuri Jungtinėje Karalystėje buvo įvertinta Orwello premija. Šioje monografijoje apibendrinamos svarbiausios Lieveno įžvalgos apie Baltijos šalis.

Knygoje taip pat analizuojami lietuvių ir žydų santykiai. Detaaliai aptaręs 1941 m. įvykius ir lietuvių antisemitizmo ištakas, kurias siejo su valstietiška visuomenės struktūra, Lievenas teigė, kad Baltijos šalių žydų bendruomenių istorijos ir jų sunaikinimo atminties įamžinimas kėlė sunkiai išsprendžiamų klausimų besikuriančių Bal-

⁶³ The Daily Telegraph, 1988 11 16, p. 15, *Report on Nazi collaborators puts Hurd under pressure*, by Phillip Johnston.

⁶⁴ The Guardian, 1992 05 07, p. 19, *Crime without punishment*, by Seumas Milne ir The Guardian, 1992 06 20, p. 12, *Ukraine feels The pain contained in a street name*, by James Meek.

⁶⁵ Roderico Braithwaite'o atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 07 30.

tijos valstybių visuomenėms. Pasak autoriaus, šis procesas kai kuriais aspektais prieštaravo dominuojančiam nacionalinės tapatybės naratyvui, ypač tokiam, kokį palaiko nacionalistinė politinė dešinė. Daugumai lietuvių Vilnius buvo suvokiamas kaip išimtinai lietuviškas miestas, o žydų kultūros paveldo akcentavimas jame galėjo kelti iššūkį dominuojančiam vienatautės istorinės atminties naratyvui. Situaciją papildomai komplikavo tai, kad 1941 m. žudynių vykdytojai nebuvo tik marginalūs veikėjai, bet dažnai tie patys asmenys, kurie dalyvavo sukilime prieš Sovietų valdžią – įvykyje, kuris daugelio tebėra laikomas patriotine kova. Išsamus šių asmenų vaidmens analizavimas galėtų ne tik iš naujo apibrėžti kai kuriuos heroizuotus istorijos epizodus, bet ir priversti permąstyti esminius nacionalinės tapatybės pagrindus⁶⁶. Prie šios problemos prisidėjo ir lietuvių emigrantų diasporos nenoras objektyviai kalbėti apie Holokaustą, arba bijant netyčia pasitarnauti Sovietų propagandai, arba todėl, kad jie patys buvo įsitraukę į žudynes⁶⁷.

Lieveno nuomone, dėl pašlijusių lietuvių ir žydų santykių dalis atsakomybės tenka ir patiems žydams. Anot jo, dalis žydų intelektualų ir bendruomenės veikėjų nepakankamai paisė lietuvių istorinių patirčių ir jautrumų. Remdamasis Lietuvos žydų kilmės intelektualų, tokių kaip Aleksandras Štromas ir Irena Veisaitė, pasisakymais, Lievenas padarė išvadą, kad „lygiai taip pat, kaip dauguma lietuvių vengė bet kokio rimto paaiškinimo dėl to, kas įvyko 1941 m., taip ir labai mažai žydų jautėsi pajėgūs nuoširdžiai ir sąžiningai išnagrinėti žydų požiūrį į lietuvių ar kitas Rytų Europos tautas iki 1939 m.; ir iš tiesų Štromas buvo griežtai kritikuojamas už savo pareiškimus“⁶⁸. Štromą kritikavo kiti žydai dėl neva jo pernelyg palankaus požiūrio į lietuvių.

Apibendrinant galima teigti, kad Holokausto atminties klausimas užėmė svarbią vietą Britanijos viešajame diskurse. Šį klausimą iškėlė

⁶⁶ Anatol Lieven, *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence* (New Haven and London: Yale University Press, 1993), 157.

⁶⁷ *Ibid.*, 153–154.

⁶⁸ *Ibid.*, 150.

Karo nusikaltėlių įstatymo priėmimo istorija. Vis dėlto laikraščių pozicijos šiuo klausimu išsiskyrė: kairieji laikraščiai buvo linkę labiau palaikyti karo nusikaltimų įstatymą, o dešinieji laikraščiai abejojo šio įstatymo praktiškumu. „The Guardian“ buvo be abejonės labiausiai susidomėjęs Holokausto atminties klausimu iš visų analizuojamų britų laikraščių. Šis dienraštis taip pat buvo vienintelis, kuriame Holokausto atminties diskusijose tam tikrą vietą užėmė ir Rytų Europa. Visi kiti laikraščiai kritiškai vertino daugiausia Vakarų Europos valstybes, o Rytų Europa šiose diskusijose beveik nefigūravo. Nors britų nacionalinėje spaudoje Holokausto klausimai buvo pristatomi plačiai ir įvairiapusiškai, tačiau dažniausiai iš vidaus politikos ar tarptautinių įvykių perspektyvos. O žydų bendruomenės leidinys „The Jewish Chronicle“ atvėrė galimybę iš arčiau pažvelgti į šias temas specifiniu – žydų bendruomenės – žvilgsniu. Šis savaitraštis išskirtinai daug dėmesio skyrė Baltijos šalių vertinimui, todėl leidžia įvertinti, kaip Holokausto atminties klausimai buvo siejami su regiono politinėmis transformacijomis.

3. Karo nusikaltimų įstatymas ir Baltijos šalių vertinimas „The Jewish Chronicle“ laikraštyje

„The Jewish Chronicle“ yra seniausias pasaulyje žydiškas savaitraštis, nuo pat atsiradimo 1841 m. leidžiamas Londone nepriklausomų leidėjų iš Britanijos žydų bendruomenės. Karo nusikaltimų įstatymo, Irvingo, Demjanjuko, Gečo ir Waldheimo atvejais „The Jewish Chronicle“ pozicija buvo labai panaši į „The Guardian“ išreikštą nuomonę. Pavyzdžiui, Karo nusikaltimų įstatymo priėmimas buvo remiamas – šiuo klausimu dažnai pasisakydavo ir Davidas Cesarani⁶⁹. Laikraštys taip pat buvo minimas smerkiantis naratyvas viešajame diskurse –

⁶⁹ The Jewish Chronicle, 1993 03 12, p. 14, *'Nazi trials blocked by fear of failure'*, by Bernard Josephs; The Jewish Chronicle, 1993 06 03, p. 8, *War crimes investigation has cost government £3 million*, by Bernard Josephs; The Jewish Chronicle, 1993 08 06, p. 18, *Justice jaundice. David Cesarani asks: whither war crimes trials in the UK after Demjanjuk?*, by David Cesarani.

Jungtinė Karalystė buvo lyginama su tokiais šalimis kaip Sirija, kaip „saugus prieglobstis“ karo nusikaltėliams. Buvo pabrėžta, kad šis galimas kaltinimas kenkia britų reputacijai tarptautiniu mastu⁷⁰. O Irvingas, Demjanjukas, Gečas ir Waldheimas buvo smerkiami už istorijos klastojimą ir bandymą atsikratyti atsakomybės.

Panašiai kaip ir kiti nagrinėjami laikraščiai, „The Jewish Chronicle“ daug dėmesio skyrė antisemitizmo ir radikalizmo apraiškoms Vakarų Europoje. Viename straipsnyje buvo pranešta apie policijos sulaikytą Austrijos neonacių lyderį⁷¹. Kitame straipsnyje Austrijos žydų lyderis perspėjo apie didėjančią Austrijos kraštutinės dešinės partijos keliamą grėsmę⁷², o dar kituose straipsniuose buvo pranešta apie intensyvėjančią neonacių veiklą Vokietijoje⁷³ ir dėl to pašlijusius Vokietijos ir Izraelio santykius⁷⁴.

Vis dėlto „The Jewish Chronicle“ skyrė išskirtinį dėmesį ir Baltijos respublikoms bei jų titulinės tautos ir politikų santykiams su žydų bendruomene. Dar *perestroikos* laikotarpiu, nuo 1989 m., pasirodė daugybė naujienų apie pozityvius pokyčius žydų bendrijoms Baltijos respublikose. Pavyzdžiui, buvo pranešta, kad Lietuvos žydų kultūros draugija buvo įkurta „respublikos valdžios palaiminimu“. Virš Vilniaus netgi matėsi iškeltos žydų vėliavos – toks įvykis įvyko pirmą kartą Sovietų Sąjungos istorijoje⁷⁵. Be to, „The Jewish Chronicle“ taip pat pranešė, kad Latvijos sostinėje Rygoje vyko konferencija, skirta žydų švietimui. Pripažinta, kad konferencija „vyksta preceden-

⁷⁰ The Jewish Chronicle, 1989 10 27, p. 6, *War criminals 'must be tried'*, by David Winner.

⁷¹ The Jewish Chronicle, 1992 01 31, p. 2, *Austrians rein in neo-Nazi activity*, by Otto Karrach and Andras Gerval.

⁷² The Jewish Chronicle, 1992 11 06, p. 6, *Austrian Jewish leader warns against rise of extreme right*, by Otto Karrach and Valerie Monchi.

⁷³ The Jewish Chronicle, 1992 08 21, p. 2, *Neo-Nazis increase in Germany*, by Michael Kallenbach.

⁷⁴ The Jewish Chronicle, 1993 07 02, p. 2, *Israeli ambassador warns of 'strained' ties with Germany*, by Michael Kallenbach.

⁷⁵ The Jewish Chronicle, 1989 03 17, p. 4, *Blue-white flags fly over Vilnius*, by Zeev Ben-Shlomo.

to neturinčio žydų švietimo atgimimo Baltijos respublikose metu⁷⁶. Buvo pranešta, kad žydų kultūros draugijos apsiribojo tik Baltijos respublikomis, o kitos sovietinės respublikos nepripažino savo žydų mažumos⁷⁷. Vis dėlto ne visi straipsniai apie Baltijos šalis buvo tik teigiami. Pavyzdžiui, žymus Holokausto tyrinėtojas, profesorius Yehuda Baueris perspėjo, kad „priešiškumas mažumoms greičiausiai bus pasienio regionuose ir Baltijos šalyse stiprėjančio tautinio sąmoningumo bruožas“⁷⁸. Pasirodęs straipsnis apie Lietuvos karaimus taip pat nebuvo ypač draugiškas lietuviams. Straipsnio autorius padarė išvadą, kad karaimai išgyveno Holokaustą, nes naciai ir vietiniai lietuviai buvo per kvaili, kad suprastų, jog karaimai yra žydai, taip implikuodamas, kad lietuviai masiškai kolaboravo su naciais vykdant Holokaustą⁷⁹.

Neigiamas vertinimas Baltijos šalių atžvilgiu dar labiau sustiprėjo 1991 m. pabaigoje, kai Lietuvoje buvo nuspręsta reabilituoti kai kuriuos sovietų teismuose už karo nusikaltimus nuteistus žmones. Zuroffas situaciją Lietuvoje apibūdino kaip „naują Holokausto revizionizmo formą“. Jis teigė, kad Lietuvos prokuroras Artūras Paulauskas nenori bendradarbiauti, o po vienos kelionės į Lietuvą Zuroffas pasiskundė intensyvia kritikos kampanija Lietuvos spaudoje. „Tai buvo viena iš sunkiausių kelionių, į kurią kada nors esame leidęsi.“⁸⁰ Vis dėlto situacija nebuvo visiškai beviltiška – pažymėta, kad Lietuvos pusė yra pasirengusi priimti tam tikrą atsakomybę. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis, kuris faktiškai atliko valstybės vadovo funkcijas, pripažino, kad prokuratūra galėjo per klaidą reabilituoti karo nusikal-

⁷⁶ The Jewish Chronicle, 1989 11 03, p. 52, *Jewish film festival is Moscow's first*, by Zeev Ben-Shlomo.

⁷⁷ The Jewish Chronicle, 1989 03 31, p. 29, *Comment by Zeev Ben-Shlomo*.

⁷⁸ The Jewish Chronicle, 1988 11 04, p. 10, *Soviet change poses threat*, by Jewish Chronicle Reporter.

⁷⁹ The Jewish Chronicle, 1988 10 21, p. 4, *Karaites found in Lithuanian village*, by Otto Karrach.

⁸⁰ The Jewish Chronicle, 1991 11 22, p. 2, *Amnesty for Lithuanian Nazi collaborators is to be probed*, by Tom Tugend and Geoffrey Paul.

tėlius, o į naujus įkalčius reagavo nepakankamai greitai⁸¹. Be to, susitikęs su Simono Wiesenthalio centro Niujorke atstovais, Landsbergis sutiko sudaryti komisiją, kuri peržiūrėtų Lietuvos nacių kolaborantams suteiktą amnestiją⁸². Panašu, kad 1991 m. žydų spauda į Vytautą Landsbergį žiūrėjo gana teigiamai dėl jo asmeninės šeimos istorijos gelbėjant žydus ir jo pastangų susitaikyti su žydų mažuma Lietuvoje. Vis dėlto, anot Efraimo Zuroffo, Landsbergio santykiai su tarptautine žydų bendruomene nebuvo geri, nes jis vadovavosi „iškreipta Holokausto istorijos versija“, kuri vėliau buvo propaguojama ir Prahos deklaracijoje⁸³. Prahos deklaracija, priimta 2008 m. ir pasirašyta daugelio Europos ir Jungtinių Valstijų politinių veikėjų, ragino formuoti bendrą europinį požiūrį į nacistinio ir komunistinio režimų nusikaltimus, juos įvardijant kaip pagrindines XX a. totalitarines patirtis⁸⁴.

Diskurse apie Latviją vyravo panašios temos. Viename straipsnyje buvo pripažinta, kad latvių ir žydų santykiai buvo įtempti dėl Holokausto, prie kurio prisidėjo vietos gyventojai. Tačiau naujoji „nacionalistinė valdžia“ aktyviai siekė gerinti santykius. Nepaisant to, žydai ir toliau emigravo iš Latvijos. Vietinis žydų bendruomenės lyderis neigė bet koki antisemitizmą Latvijoje, tačiau straipsnio autorius pažymėjo, kad viename stipriai nacionalistinės pakraipos laikraštyje buvo paskelbtas žiaurus straipsnis pavadinimu „Kada sugrįš bankininkai?“ Šis straipsnis implikavo, kad vietiniai latviai pasipelnė iš sovietų diktatoriaus Josifo Stalino 1940-ųjų perkėlimo politikos⁸⁵. Apibendrinant galima teigti, kad diskursas apie Latviją buvo gana nuosaikus: nors buvo pripažįstamas vietos latvių dalyvavimas Holokausto nusikaltimuose, kartu pabrėžta, jog antisemitizmo apraiškos

⁸¹ The Jewish Chronicle, 1991 09 13, p. 36, *Vilnius will continue rehabilitating Nazi war criminals despite protests*, by Walter Ruby.

⁸² The Jewish Chronicle, 1991 11 22, p. 2, *Amnesty for Lithuanian Nazi collaborators is to be probed*, by Tom Tugend and Geoffrey Paul.

⁸³ Ephraimo Zuroffo atsiti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 03 12.

⁸⁴ *Prague Declaration on European Conscience and Communism*, adopted at the Senate of the Parliament of the Czech Republic, Prague, 3 June 2008.

⁸⁵ The Jewish Chronicle, 1991 01 04, p. 2, *Renaissance in Riga but still they want to leave*, by James Rosen.

posovietinėje Latvijoje buvo būdingos tik kraštutinėms nacionalistinėms grupuotėms, bet neatspindėjo platesnių visuomenės nuostatų.

Baltijos šalys, įtvirtinančios nepriklausomybę, ir toliau buvo nušviečiamos nevienodai. Viena vertus, buvo pabrėžtas baltų noras užmegzti gerus santykius su atsikuriančia žydų bendruomene. Buvo akcentuojamas ir vietinių žydų įsitraukimas į Lietuvos valstybės atkūrimą. Vis dėlto pripažįstama, kad Holokausto atmintis išliko problemiška – viešajame Lietuvos diskurse buvo vengiama kalbėti apie bendradarbiavimą su naciais karo metu⁸⁶. Kita vertus, naujas rabinas Lietuvoje, Dovidas Smithas, kvietė „skatinti pozityvius judaizmo aspektus“ ir neįgyventi vien tik Holokausto atmintimi. Jis taip pat atmetė kaltinimus, kad Lietuvos valdžia ignoravo galimus karo nusikaltėlius. Vis dėlto jis abejojo, kaip ateityje klostysis lietuvių ir žydų santykiai, Landsbergiui pralaimėjus rinkimus ir į valdžią atėjus buvusiems komunistams⁸⁷. Kitame straipsnyje buvo išreikštos kitokios mintys – žydų bendruomenės atstovų vertinimu, Algirdas Brazauskas buvo priimtinesnis politinis kandidatas, nes Lietuvos komunistų partija buvo pirmoji visoje SSRS, skatinusi žydų kultūros atgaivinimą⁸⁸. Estijoje ir Latvijoje didžiausią nerimą žydų bendruomenei kėlė pilietybės įstatymai. Buvo išreikštas susirūpinimas, kad Estijoje pilietybės įstatymas gali paliesti ir žydus, nors pats straipsnis ir nebuvo labai neigiamas – įstatymas nebuvo vadinamas diskriminaciniu⁸⁹. O Latvijoje buvo pranešta, kad dauguma žydų neturėjo balsavimo teisės, nes Latvijos vyriausybė laiko juos rusų kolonistais, atvykusiais po Antrojo pasaulinio karo⁹⁰. Derėtų pabrėžti, kad Latvijai ir Estijai „The Jewish Chronicle“ skyrė gerokai mažiau dėmesio negu Lietuvai.

⁸⁶ The Jewish Chronicle, 1992 04 24, p. 16, *Rebuilding Jerusalem in East Europe*, by Jenni Frazer.

⁸⁷ The Jewish Chronicle, 1992 11 13, p. 8, *Focus on Holocaust can spark anti-Semitism, warns Rabbi*, by Simon Rocker.

⁸⁸ The Jewish Chronicle, 1993 02 26, p. 3, *Lithuanian community congratulates new leader*, by Zev Ben-Shlomo.

⁸⁹ The Jewish Chronicle, 1993 07 02, p. 2, *Estonian citizenship law could hit community*, by Zev Ben-Shlomo.

⁹⁰ The Jewish Chronicle, 1993 06 11, p. 2, *Former exile named as next Latvian leader*, by The Jewish Chronicle's East European affairs editor.

Svarbu pažymėti, kad „The Jewish Chronicle“ skeptiškai vertino žydų ateities perspektyvas Rytų Europoje. Žydų reikalų instituto direktorius Michaelis May cituojamas, kad „išskyrus Vengriją, kurioje gyvena 80–100 000 žydų bendruomenė, nėra ateities apgailėtiniams žydų civilizacijos likučiams, kurie kadaise driekėsi nuo Baltijos iki Juodosios jūros“. Straipsnyje taip pat akcentuojamas stiprėjantis antisemitizmas Rytų Europos valstybėse, nors Baltijos šalys šiai klasifikacijai nebuvo priskirtos⁹¹. Taip pat vienas pagrindinių „The Jewish Chronicle“ respondentų Rytų Europoje Zevs Ben-Shlomo išreiškė pesimizmą dėl žydų kultūros ateities Baltijos valstybėse. Jis tvirtino, kad šalyse tvyrojo etninė įtampa, kurią dar labiau skatino prasta ekonominė situacija. Anot žurnalisto, po Sovietų Sąjungos griūties šalyse įsitvirtino „gentinis nacionalizmas“. Vietiniai žydai, paveikti bendro optimizmo, tikėjosi, kad bus įmanoma įveikti baltų nacionalistų polinkį sąmoningai vengti bet kokių Holokausto prisiminimų, jeigu abi pusės parodytų šiek tiek geros valios. Zevs Ben-Shlomo siūlė atsisakyti tokio paprasto ir optimistiško supratimo apie žydų problemas Baltijos šalyse⁹². Tokias mintis atkartoją ir vienas laikraščio skaitytojas, nors ir neabejojęs gerais lietuvių ketinimais žydų atžvilgiu, vis dėlto išreiškęs stiprią abejonę, kad Vilnius vėl kada nors galėtų tapti reikšmingu žydų bendruomenės centru Europoje⁹³. Lietuvos žydų kultūros asociacijos pirmininkas Grigorijus Kanovičius, lankydamasis Londone ir duodamas interviu „The Jewish Chronicle“, taip pat laikėsi tokio požiūrio – žydai ir jų kultūra buvo per daug sunaikinti Holokausto ir Stalino tironijos metu – atkurti žydų kultūrinę bendruomenę Lietuvoje faktiškai neįmanoma⁹⁴.

⁹¹ The Jewish Chronicle, 1990 09 28, p. 6, *The sun is setting in the East*, by Jewish Chronicle Reporter.

⁹² The Jewish Chronicle, 1993 06 18, p. 22, *Routine behaviour: Zev Ben-Shlomo warns against misreading signs of Jewish revival in the Baltic States*, by Zev Ben-Shlomo.

⁹³ The Jewish Chronicle, 1992 05 01, p. 19, *Letters to the editor: European centres of learning*, by Sam Goldsmith.

⁹⁴ The Jewish Chronicle, 1992 08 21, p. 2, *Vilnius leader: doubts about Jewish revival*, by Zev Ben-Shlomo.

Apibendrinant galima teigti, kad 1988 m. „The Jewish Chronicle“ Baltijos šalys dažniausiai vaizduotos kaip regionas, kuriame žydų ir titulinės tautos santykiai išliko problemiški bei neapibrėžti. Šis požiūris pradėjo keistis 1989 m., kai baltų tautiniai judėjimai pradėjo rodyti nuoširdžias pastangas gerinti vietos gyventojų ir žydų santykius. Tačiau nuo 1991 m. vidurio buvo įvairių nuomonių. Lietuvos sprendimas reabilituoti kai kuriuos galimus karo nusikaltėlius sukėlė pasipiktinimą, tačiau taip pat buvo paminėta, kad naujosios Baltijos šalių vyriausybės nuoširdžiai stengiasi gerinti santykius su vietine žydų bendruomene. Tuo pat metu dauguma „The Jewish Chronicle“ žurnalistų ir kalbintų ekspertų abejojo žydų bendruomenės ateitimi Rytų Europoje. Būtina pabrėžti, kad skirtingai nei nacionalinėje spaudoje, „The Jewish Chronicle“ Holokausto atmintį sistemingai siejo su Baltijos šalių politinio legitimumo klausimu, tačiau šis diskursas veikė lygia greta su oficialia užsienio politika ir jai neturėjo jokios realios įtakos.

4. Holokausto ir karo nusikaltimų klausimas britų santykiuose su atsikuriančiomis Baltijos valstybėmis

Akivaizdu, kad diplomatiniams santykiams tarp Jungtinės Karalystės ir Baltijos šalių, ypač pačioje jų pradžioje, klausimai dėl vietinių gyventojų dalyvavimo Holokauste buvo nepatogūs. Kaip byloja Jungtinės Karalystės ambasadorių Baltijos šalyse rekomendacijos, siųstos į Londoną, britai, plėtodami santykius su Baltijos valstybėmis, stengėsi karo nusikaltimų temos neliesti. Pavyzdžiui, Michaelas Peartas, kuris buvo britų ambasadorius Vilniuje nuo 1991 m. iki 1994 m., nerimavo, kad žiniasklaida įtariamo nusikaltėlio Antano Gečo, gyvenusio Škotijoje, veiklą apibendrins kaip „lietuvių simpatijas nacizmui karo metu“. Negana to, ambasadorius išreiškė nusivylimą Škotijos teismų sistema, kuri taip greitai po Baltijos šalių nepriklausomybės atkūrimo „pradėjo kapstytis po purviną šalių praeitį“. Peartas taip pat pranešė, kad lietuviai noriai bendradarbiauja nagrinėjant Gečo baudžiamąjį persekiojimą – lietuviai suteikė britų pareigūnams priei-

gą prie archyvinės medžiagos, įskaitant apribotus KGB archyvus⁹⁵. Ambasadorius Latvijoje (1993–1995 m.) Richardas Peteris Ralphas iš esmės pritarė Pearto vertinimui – kai Didžiosios Britanijos karo nusikaltimų skyriaus inspektoriai tyrė vieną įtariamąjį latvį, Ralphas išreiškė atsargumą dėl žiniasklaidos dėmesio, kurio gali sulaukti šis galimas teismo procesas – „jei bus nuspręsta patraukti įtariamąjį į teismą, tai būtinai pateks į antraštes, ypač dėl to, kad tai būtų pirmasis baudžiamasis persekiojimas pagal 1991 m. karo nusikaltimų įstatymą“. Ambasadorius manė, kad šis teismo procesas „padarys gėdą“ latviams, kurie dar ir įtars paslėptą rusų įtaką šiam procesui. Ambasadorius perspėjo, kad karo nusikaltimų teismas gali daryti ir įtaką deryboms dėl kariuomenės išvedimo ir Latvijos pilietybės įstatymo. Be to, Ralphas išreiškė nuogąstavimą, kad teismo procesas sukeltų potencialių nemalonių situacijų per planuojamą Latvijos prezidento Gunčio Ulmanio vizitą Jungtinėje Karalystėje⁹⁶.

Nepaisant diplomatų išsakytų nuogąstavimų, britų vyriausybė toliau atsargiai tęsė potencialių karo nusikaltėlių tyrimą. Pavyzdžiui, Škotijos televizija ketino į Edinburgą atvežti 9 liudytojus, kurie liudytų Gečo byloje, o FCO buvo paprašyti bendradarbiauti ir užtikrinti, kad nebūtų kliūčių liudininkų kelionėms. Atsakydama į šį prašymą, FCO paragino britų ambasadorių Lietuvoje „išreikšti viltį“, jog lietuviai užtikrins, kad viskas vyktų sklandžiai⁹⁷. Be to, ambasadorius Peartas gavo FCO instruktažą dėl karo nusikaltimų tyrimo – bendras įtariamųjų, susijusių su Lietuva, skaičius buvo 42. Tačiau 18 iš jų jau buvo mirę, 10 buvo neatsekti, o dar 8 kaltinamieji nepateko į įstatymo kompetenciją. Manoma, kad dar vienas mirė. Likusiųjų 5 įtariamųjų bylos buvo perduotos Lietuvos prokurorui Artūriui Paulauskui. Britų pareigūnai paprašė jo pagalbos, kad galėtų atvykti į Lietuvą ir apklausti liudininkus bei susipažinti su archyvais Lietuvoje. Paulaus-

⁹⁵ The National Archives, FCO 176/214, Vilnius to FCO, TELNO 031, *Lithuania: War crimes investigations*, 1992 01.

⁹⁶ The National Archives, FCO 176/444, R P Ralph to Iain Lindsay, *Latvia: War crimes*, 1993 12 07.

⁹⁷ The National Archives, FCO 176/214, FCO to Moscow, TELNO 274, *Gecas V. Scottish television*, 1992 02.

kas sutiko su abiem prašymais. Pagrindiniai įtariamieji buvo penki: Juozas Blinstrubas, Antanas Deržinskas, Vytautas Sinkevičius, Zenonas Mikalauskas, Juozas Mačiulauskas⁹⁸. Ambasadorius buvo įspėtas, kad šios pavardės yra konfidencialios⁹⁹. Be to, HO norėjo organizuoti Rytų Europos prokurorų vizitus į JK, kad supažindintų juos su Didžiosios Britanijos teismų sistema. Buvo manoma, kad šis bendradarbiavimas padės veiksmingiau nustatyti ir patraukti baudžiamojon atsakomybėn įtariamus karo nusikaltėlius, taip pat pagerinti visų naujųjų postkomunistinių valstybių teismų sistemas. Britų pareigūnai manė, kad Baltarusijos, Rusijos, Latvijos ir Ukrainos prokuratūros glaudžiausiai bendradarbiauja su Britanija. HO prašė pinigų iš FCO šiems apsilankymams finansuoti¹⁰⁰. Vis dėlto FCO atsisakė tam skirti lėšų ir liepė HO patiems pasirūpinti finansavimu.

Kitas įdomus incidentas buvo susijęs su Simono Wiesenthalio centro Izraelio biuro direktoriumi Ephraimu Zuroffu. 1994 m. vasario 23 d. jis užsuko į Didžiosios Britanijos ambasadą Tel Avive. Zuroffą lydėjo karo nusikaltimų klausimais besispecializuojantis advokatas Josephas Melamedas ir Izraelio imigrantų iš Lietuvos asociacijos pirmininkas teisėjas Arie Segalsonas, kuris pats yra išgyvenęs Holokaustą Lietuvoje. Susitikimo metu Zuroffas išreiškė apgailestavimą dėl britų advokatų sprendimo neteisti Gečo. Jis teigė, kad Simono Wiesenthalio centras įsitikinęs, jog Lietuvos vyriausybė dėl atgimstančio nacionalizmo šalyje trukdė tyrėjams patekti į svarbius archyvus. Jis paprašė Didžiosios Britanijos vyriausybės daryti diplomatinį spaudimą lietuviams, kad jie leistų susipažinti su šiomis bylomis. Zuroffas tvirtino, jog gali pateikti konkretų reikalingų bylų sąrašą. Jis taip pat tvirtino, kad turi papildomų naujų įrodymų, susijusių su Gečo byla¹⁰¹. O britų

⁹⁸ Originaliame FCO dokumente ne visų įtariamųjų vardai ir pavardės buvo parašyti tiksliai ir taisyklingai. Tekste vartojami vardai bei pavardės yra pakoreguoti.

⁹⁹ The National Archives, FCO 176/214, FCO to Vilnius, *Background note on war crimes investigation*, 1992 05.

¹⁰⁰ The National Archives, FCO 176/214, D I H Wright to Michael Wood, *War crimes legislation: requests for funds for visits*, 1992 03 30.

¹⁰¹ The National Archives, FCO 176/444, Tel Aviv to FCO, TELNO 101, *UK war crimes investigations: Israeli concern about the decision not to prosecute Gecas*, 1994 02.

pareigūnai nesuprato šio Zuroffo kaltinimo. Iainas Ferrieras Lindsay, rašęs FCO Rytų departamento vardu, pareiškė, kad „Wiesenthalio centro kaltinimai, jog lietuviai nenori bendradarbiauti, prieštarauja Karūnos biuro patirčiai“. Priešingai, remdamasis jau anksčiau minėta Perarto ataskaita, Lindsay pabrėžė, kad Didžiosios Britanijos pareigūnai buvo labai patenkinti lietuvių bendradarbiavimu. Jis taip pat teigė, kad Karūnos biuras niekada neprašė FCO daryti politinį spaudimą lietuviams: „Atsižvelgiant į tyrimo svarbą, esu tikras, kad Karūnos biuras būtų paprašęs mūsų įsikišti, jei būtų įtarimų, kad lietuviai slepia aktualią informaciją.“ Jis padarė išvadą, kad Karūnos biuras turės nuspręsti, ar nauji Zuroffo pateikti įrodymai dėl Gečo yra verti tolesnio tyrimo¹⁰². Iš britų atsakymų ir pats Zuroffas suprato, kad britai nedarys jokio diplomatinio spaudimo lietuviams¹⁰³.

Taigi, trumpai apibendrinant, galima konstatuoti, kad Holokausto ir karo nusikaltimų atminties klausimas britų diplomatijoje Baltijos šalių nepriklausomybės pradžioje buvo suvokiamas kaip potencialiai pavojingas dvišaliams santykiams. Jungtinės Karalystės ambasadoriai nuolat perspėjo Londoną dėl galimo žiniasklaidos dėmesio ir vietos visuomenės reakcijų, kurios galėjo apsunkinti pilietybės įstatymo priėmimo procesą, apkartinti aukščiausiojo lygio dvišalius vizitus ir apsunkinti derybas dėl kariuomenės išvedimo, nes Baltijos šalių politikai Holokausto atminties eskalavimą galėjo suprasti kaip Rusijos bandymus daryti jiems spaudimą. Tokia laikysena liudija britų norą išlaikyti politinį stabilumą regione net tuo atveju, jei tai reikšė jautrių istorinių temų vengimą. Kita vertus, britų vyriausybė visgi tęsė karo nusikaltėlių tyrimus. Nors finansiniai ir instituciniai nesutarimai ribojė bendradarbiavimą, realus praktinis darbas – liudininkų apklausos, archyvų naudojimas, prokurorų vizitai – vyko, o Baltijos valstybių institucijos dažnai demonstravo pasirengimą bendradarbiauti. Taigi britų politika buvo dvilypė – atsargi, bet kartu ir vykdanči teisinius įsipareigojimus bei skatinanti praktinį bendradarbiavimą. Tokiai

¹⁰² The National Archives, FCO 176/444, I F Lindsay to Crorkin, *Antony Gecas: Israeli concerns*, 1994 03 03.

¹⁰³ Ephraimo Zuroffo atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 03 12.

politikai būdinga nuolatinė įtampa tarp teisingumo siekio ir geopolitinių prioritetų.

Išvados

Šiame straipsnyje buvo siekiama įvertinti Holokausto atminties vaidmenį Jungtinės Karalystės viešajame diskurse ir politinėje strategijoje Baltijos valstybių atžvilgiu 1988–1994 m. Analizė rodo, kad Holokausto atmintis nebuvo nei lemiamas, nei tiesioginis veiksnys formuojant Londono užsienio politikos sprendimus, tačiau ji atliko reikšmingą netiesioginį vaidmenį, veikdama kaip normatyvinis ir reputacinis kontekstas, kuriame šie sprendimai buvo svarstomi ir legitimuojami.

Pirma, Jungtinės Karalystės vidaus politikoje Holokausto tematika tapo ypač aktuali Karo nusikaltimų įstatymo priėmimo kontekste. Parlamentinės diskusijos ir intensyvus žiniasklaidos dėmesys išryškino Antrojo pasaulinio karo atminties politizavimą, tačiau šis procesas daugiausia buvo nukreiptas į vidaus moralinius ir teisinius klausimus, o ne į nuoseklų Rytų Europos ar Baltijos šalių politikos perorientavimą. Tai atskleidžia didelį atotrūkį tarp normatyvinių debatų ir praktinės užsienio politikos.

Antra, britų viešosiose diskusijose, ypač nacionalinėje spaudoje ir „The Jewish Chronicle“, Baltijos valstybės dažnai buvo vertinamos per Holokausto ir vietinio kolaboravimo Antrojo pasaulinio karo metais prizmę. Šie diskursai prisidėjo prie skeptiškesnio ir atsargesnio Baltijos šalių politinio legitimumo vertinimo, tačiau jie nevirto jokiais konkrečiais politiniais reikalavimais ar sprendimais. Taigi Holokausto atmintis veikė ne kaip savarankiškas politinės darbotvarkės formavimo veiksnys, bet kaip reputacinis filtras, daręs įtaką viešosioms interpretacijoms ir lūkesčiams.

Trečia, britų diplomatinėjų lygmeniu matomas sąmoningas siekis atriboti užsienio politikos sprendimus nuo vidaus politinių ir moralinių diskursų spaudimo. FCO diplomatiniai susirašinėjimai rodo, kad Baltijos valstybių klausimas pirmiausia buvo vertinamas iš

geopolitinio stabilumo, santykių su Sovietų Sąjunga (vėliau – Rusija) ir Europos saugumo architektūros perspektyvų. Holokausto atminties ir karo nusikaltimų klausimai šia plotme nebuvo ignoruojami, tačiau buvo sąmoningai marginalizuojami ir traktuojami kaip potencialiai komplikuojantys dvišalių santykių vystymą jautriame regione. Toks požiūris atspindi britų užsienio politikai būdingą prioritetų hierarchiją, kai istorinės atminties problematika buvo subordinuota platesniems saugumo ir stabilumo tikslams.

Šios išvados reikšmė ypač išryškėja ją palyginus su istoriografijoje aprašytu Holokausto atminties integravimu į diplomatiją Jungtinės Amerikos Valstijose. Istoriofografijoje, skirtoje JAV, plačiai pripažįstama, kad nuo XX a. aštuntojo–devintojo dešimtmečių Holokausto atmintis tapo svarbiu moraliniu ir politiniu įrankiu, leidusiu formuoti žmogaus teisių, restitucijos ir istorinio teisingumo darbotvarkes santykiuose su užsienio valstybėmis. Šiame kontekste Holokaustas buvo normatyvinė nuoroda, pagal kurią buvo vertinamas valstybių politinis patikimumas ir jų pasirengimas integruotis į Vakarų politinę bendruomenę¹⁰⁴. Jungtinės Karalystės atvejis, priešingai, rodo nuoseklų normatyvinio atminties diskurso atskyrimą nuo praktinės diplomatijos: nors Holokausto atmintis britų vidaus politikoje ir viešajame disкурse 1988–1994 m. buvo intensyviai aktualizuojama, ji nebuvo paversta tiesioginiu užsienio politikos įrankiu Baltijos valstybių atžvilgiu. Šis palyginimas leidžia daryti išvadą, kad ribotas Holokausto atminties aktualumas britų diplomatijoje nebuvo analitinė spraga ar išimtis, bet struktūrinė Jungtinės Karalystės užsienio politikos ypatybė, ypač išryškėjanti JAV normatyvinės diplomatijos fone.

Literatūra

Assmann, Aleida. *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. Cambridge University Press, 2011.

¹⁰⁴ Peter Novick, *The Holocaust in American Life* (Boston–New York: Houghton Mifflin, 1999); Daniel Levy ir Natan Sznajder, *The Holocaust and Memory in the Global Age* (Philadelphia: Temple University Press, 2006); Stuart E. Eizenstat, *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor, and the Unfinished Business of World War II* (New York: Public Affairs, 2003).

- Berger, Thomas U. *War, Guilt, and World Politics after World War II*. Cambridge University Press, 2012.
- Bergmane, Una. *Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union*. Oxford University Press, 2023.
- Bingham, Adrian. *Family Newspapers? Sex, Private Life, and the British Popular Press 1918–1978*. Oxford university press, 2009.
- Brown, Archie. *The Human Factor: Gorbachev, Reagan and Thatcher, and the End of the Cold War*. Oxford University Press, 2020.
- Cesarani, David. *Justice Delayed: How Britain Became a Refuge for Nazi War Criminals*. London: William Heinemann, 1992.
- Eidkins, Jenny. *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge University Press, 2003.
- Eidintas, Alfonsas. *Jews, Lithuanians and the Holocaust*. Vilnius: Versus Aureus, 2003.
- Eizenstat, Stuart E. *Imperfect Justice: Looted Assets, Slave Labor, and the Unfinished Business of World War II*. New York: Public Affairs, 2003.
- Gerrard, Craig. „Britain and the Baltic States: The Late 1940s and the Early 1990s“. In *The Baltic Question during the Cold War*, eds. John Hiden, Vahur Made ir David J. Smith. London and New York: Routledge, 2008.
- Hiden, John ir Patrick Salmon. *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century. Revised edition*. London and New York: Longman, 1994.
- Jucker, Andreas H. „News Actor Labelling in British Newspapers“. *Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*, 1996.
- Kushner, Tony. *The Holocaust and the Liberal Imagination: A Social and Cultural History*. Oxford: Blackwell, 1994.
- Levy, Daniel ir Natan Sznajder. *The Holocaust and Memory in the Global Age*. Philadelphia: Temple University Press, 2006.
- Lieven, Anatol. *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven and London: Yale University Press, 1993.
- Mälksoo, Maria. *The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic Post-Cold War Security Imaginaries*. London: Routledge, 2010.
- Novick, Peter. *The Holocaust in American Life*. Boston–New York: Houghton Mifflin, 1999.
- Olick, Jeffrey K. *The Politics of Regret: On Collective Memory and Historical Responsibility*. New York: Routledge, 2007.
- Salmon, Patrick. „British Policy towards the Baltic States in 1991“. In *Understanding the Baltic States: Estonia, Latvia and Lithuania since 1991*, ed. Charles Clark. London: Hurst & Company, 2023.

Teicholz, Tom. *The Trial of Ivan the Terrible: State of Israel v. John Demjanjuk*. New York: St. Martin's Press, 1990.

Wendt, Alexander. *Social Theory of International Politics*. Cambridge University Press, 1999.

Williams, Kevin. *Read All About It! A History of the British Newspaper*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2010.

Šaltiniai

Archyvinė medžiaga

Lietuvos ypatingasis archyvas, f. K-40, ap. 2, b. 166.

Jungtinės Karalystės nacionaliniai archyvai (*The National Archives*), FCO 176/214, FCO 176/444.

Skaitmeninis Hansard UK Parliament archyvas – <https://hansard.parliament.uk/>

Jungtinės Karalystės laikraščių skaitmeninės duomenų bazės ir archyvai

„The Daily Mirror“ ir „The Daily Express“ skaitmeninė duomenų bazė – UK press online – <https://ukpressonline.co.uk/search>

„The Guardian“ ir „The Daily Telegraph“ skaitmeninė duomenų bazė – Newspapers.com – <https://www.newspapers.com/search/>

„The Jewish Chronicle“ skaitmeninis archyvas – The Jewish Chronicle Archive – <https://www.thejc.com/archive>

Jungtinės Karalystės laikraščių straipsniai

The Guardian

Banks-Smith, Nancy. „The Terror of Treblinka“, 1988 m. birželio 16 d., p. 17.

Black, Ian. „Ivan the Terrible Found Guilty of Nazi Crimes“, 1988 m. balandžio 19 d., p. 1.

Cesarani, David. „Final Solution That Never Seems to End“, 1992 m. sausio 17 d., p. 21.

Clouston, Erlend. „Anger over Closure of War Crimes Unit. ‘Terrible Blow’ as Scots Authorities Say Evidence Too Slim“, 1994 m. vasario 4 d., p. 5.

Ferguson, Robert. „Letters to the Editor. Politics Not History behind the Decoding of the Diaries“, 1992 m. liepos 9 d., p. 22.

Gallagher, Tom. „Letters to the Editor. Evil Ways in Europe“, 1993 m. birželio 23 d., p. 19.

Hebert, Hugh. „Steps in Time. Television“, 1988 m. gruodžio 13 d., p. 35.

Meek, James. „Ukraine Feels the Pain Contained in a Street Name“, 1992 m. birželio 20 d., p. 12.

Milne, Seumas. „Crime without Punishment“, 1992 m. gegužės 7 d., p. 19.
Pick, Hella. „Beyond Contempt“, 1994 m. vasario 17 d., p. 29.
Steele, Jonathan. „Racism, Not Genocide under Glasnost“, 1990 m. kovo 14 d., p. 19.
Tomforde, Anna. „Kinkel Stand for Top Party Job“, 1993 m. sausio 7 d., p. 6.
Travis, Alan. „Hurd Sets Up Nazi War Criminal Inquiry“, 1988 m. vasario 9 d., p. 34.
Traynor, Ian ir Georg Possaner. „A Very Proper Austrian“, 1991 m. lapkričio 22 d., p. 25.
Tytler, David. „Lessons Not Forgotten“, 1993 m. birželio 1 d., p. 49.

The Daily Express

Callan, Paul. „The Movie That Made Germany Confront Its Past. Schindler's List Stirs the Guilt of a Generation over the Holocaust“, 1994 m. kovo 5 d., p. 9.
Callan, Paul. „Why France Can't Forget This Stain on Its Honour“, 1994 m. kovo 17 d., p. 9.
Grey, Stephen ir Jack Gee. „Life of Traitor Touvier. Nazi Collaborator Found Guilty of Murdering Seven Jews during War“, 1994 m. balandžio 20 d., p. 4.
Herzstein, Robert. „Waldheim. Missing Years. Luck of the Devil“, 1988 m. kovo 9 d., p. 28.
Herzstein, Robert. „Waldheim. Missing Years. The Genocide Machine“, 1988 m. kovo 8 d., p. 15.
Hitchens, Peter. „Never Say Never Again“, 1994 m. sausio 29 d., p. 66.
Hitchens, Peter. „Pocket Führer“, 1992 m. lapkričio 27 d., p. 8.
Kilroy on Monday. „War Crimes Should Not Go Unpunished“, 1990 m. birželio 11 d., p. 8.
McGrory, Daniel. „Isn't It Time to Stop Hunting War Criminals?“, 1993 m. liepos 30 d., p. 8.
McKerron, Ian ir Stephen Grey. „Nazi Mass Killer Was a British Spy. Wanted Man Will Not Face War Charges“, 1994 m. vasario 3 d., p. 17.
Paterson, Graham. „Condemned. Judge Says This Man Is a Nazi War Criminal and Mass Killer“, 1992 m. liepos 18 d., p. 15.
Simpson, Rachel. „Man Who Handles the PR for Hitler“, 1992 m. liepos 6 d., p. 9.
„War Crimes Team to Quiz Reds“, 1988 m. liepos 22 d., p. 2.

The Daily Mirror

Armstrong, Jeremy. „Spielberg Epic Stuns Germans“, 1994 m. kovo 5 d., p. 10.
Diamond, Anne. „The Smirking Face of Evil“, 1993 m. rugpjūčio 4 d., p. 9.
The Daily Mirror Comment. „The Truth Is Not Enough“, 1990 m. balandžio 14 d., p. 2.
„Fury at Nazi's 'Diaries'“, 1992 m. liepos 4 d., p. 5.

„Irving Gets Boot“, 1992 m. lapkričio 14 d., p. 4.

„Parky Down Under. Creepies, Crawlies, Cabbies“, 1988 m. vasario 22 d., p. 10.

The Daily Telegraph

Campbell, John. „Letters to the Editor. Doubts about Abwehr Use of Dieppe Leak“, 1989 m. rugsėjo 7 d., p. 20.

Gedye, Robin. „Berlin Faces Up to Signs of Ugly Past“, 1994 m. balandžio 26 d., p. 13.

Gedye, Robin. „Doubts Grow over Kohl Choice for President“, 1993 m. spalio 21 d., p. 12.

Johnson, Daniel. „Austria Confronts Its Day of Reckoning“, 1988 m. vasario 27 d., p. 9.

Johnston, Phillip. „Lords Defy Commons on War Crimes. Government on Course to Override Second Vote against Anti-Nazi Law“, 1991 m. gegužės 1 d., p. 1.

Johnston, Phillip. „Report on Nazi Collaborators Puts Hurd under Pressure“, 1988 m. lapkričio 16 d., p. 15.

Keegan, John. „Perils of Meddling with a Touchstone of Democracy“, 1990 m. birželio 6 d., p. 18.

Millward, David. „War Crimes Unit Ready for Nazi Hunt“, 1991 m. gegužės 2 d., p. 13.

Mount, Ferdinand. „A Call upon the Justice for Which We Fought a War“, 1990 m. birželio 1 d., p. 16.

The Daily Telegraph Comment. „Lessons from Demjanjuk“, 1993 m. liepos 31 d., p. 14.

The Daily Telegraph Comment. „Too Late to Prosecute“, 1992 m. birželio 23 d., p. 20.

Vizinczey, Stephen. „Personal View. The Crimes of Rewriting History“, 1990 m. kovo 14 d., p. 23.

The Jewish Chronicle

Ben-Shlomo, Zeev. „Blue-White Flags Fly over Vilnius“, 1989 m. kovo 17 d., p. 4.

Ben-Shlomo, Zeev. „Comment“, 1989 m. kovo 31 d., p. 29.

Ben-Shlomo, Zeev. „Estonian Citizenship Law Could Hit Community“, 1993 m. liepos 2 d., p. 2.

Ben-Shlomo, Zeev. „Jewish Film Festival Is Moscow's First“, 1989 m. lapkričio 3 d., p. 52.

Ben-Shlomo, Zeev. „Lithuanian Community Congratulates New Leader“, 1993 m. vasario 26 d., p. 3.

- Ben-Shlomo, Zeev. „Routine Behaviour. Zeev Ben-Shlomo Warns against Misreading Signs of Jewish Revival in the Baltic States“, 1993 m. birželio 18 d., p. 22.
- Ben-Shlomo, Zeev. „Vilnius Leader: Doubts about Jewish Revival“, 1992 m. rugpjūčio 21 d., p. 2.
- Cesarani, David. „Justice Jaundice: David Cesarani asks: Whither War Crimes Trials in the UK after Demjanjuk?“, 1993 m. rugpjūčio 6 d., p. 18.
- Frazer, Jenni. „Rebuilding Jerusalem in East Europe“, 1992 m. balandžio 24 d., p. 16.
- Goldsmith, Sam. „Letters to the Editor. European Centres of Learning“, 1992 m. gegužės 1 d., p. 19.
- Jewish Chronicle Reporter. „Soviet Change Poses Threat“, 1988 m. lapkričio 4 d., p. 10.
- Jewish Chronicle Reporter. „The Sun Is Setting in the East“, 1990 m. rugsėjo 28 d., p. 6.
- Josephs, Bernard. „Nazi Trials Blocked by Fear of Failure“, 1993 m. kovo 12 d., p. 14.
- Josephs, Bernard. „War Crimes Investigation Has Cost Government £3 Million“, 1993 m. birželio 3 d., p. 8.
- Kallenbach, Michael. „Israeli Ambassador Warns of ‘Strained’ Ties with Germany“, 1993 m. liepos 2 d., p. 2.
- Kallenbach, Michael. „Neo-Nazis Increase in Germany“, 1992 m. rugpjūčio 21 d., p. 2.
- Karrach, Otto. „Karaites Found in Lithuanian Village“, 1988 m. spalio 21 d., p. 4.
- Karrach, Otto ir Andras Gerval. „Austrians Rein in Neo-Nazi Activity“, 1992 m. sausio 31 d., p. 2.
- Karrach, Otto ir Valerie Monchi. „Austrian Jewish Leader Warns against Rise of Extreme Right“, 1992 m. lapkričio 6 d., p. 6.
- Rocker, Simon. „Focus on Holocaust Can Spark Anti-Semitism, Warns Rabbi“, 1992 m. lapkričio 13 d., p. 8.
- Rosen, James. „Renaissance in Riga but Still They Want to Leave“, 1991 m. sausio 4 d., p. 2.
- Ruby, Walter. „Vilnius Will Continue Rehabilitating Nazi War Criminals despite Protests“, 1991 m. rugsėjo 13 d., p. 36.
- The Jewish Chronicle’s East European Affairs Editor. „Former Exile Named as Next Latvian Leader“, 1993 m. birželio 11 d., p. 2.
- Tugend, Tom ir Geoffrey Paul. „Amnesty for Lithuanian Nazi Collaborators Is to Be Probed“, 1991 m. lapkričio 22 d., p. 2.
- Winner, David. „War Criminals ‘Must Be Tried’“, 1989 m. spalio 27 d., p. 6.

Interviu ir atsakymai į klausimus raštu

Ephraimo Zuroffo atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 03 12.

Nuotolinis interviu su Philipu Rubensteinu, 2025 06 06.

Roderico Braithwaite'o atsiųsti atsakymai į užduotus klausimus, 2025 07 30.